

Tezno – najveće prikriveno grobište u Sloveniji O istraživanju grobišta u protutenkovskom rovu u Teznom (Maribor)

MITJA FERENC

Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Ljubljana, Republika Slovenija

U prvom dijelu članka autor na temelju novih dokumenata iz Vojnoga arhiva Srbije i svjedočenja sudionika smaknuća opisuje izvršenje masovnih smaknuća pripadnika vojske NDH u protutenkovskom rovu u Teznom pokraj Maribora i organizaciju smaknuća vojnih zarobljenika u okviru 1. jugoslavenske armije. U drugom dijelu opisuje iskopavanje 1999., kad su prilikom gradnje autoceste iz 70 m rova iskopali 1179 posmrtnih ostataka. Istraživači su sondiranjem 2007. ustanovili da je rov napunjen posmrtnim ostacima u dužini od 940 m. Približno su ocijenili broj žrtava u njemu. Od ukupno 600 evidentiranih lokacija prikrivenih grobišta u Sloveniji, grobište u Teznom je najmasovnije. Iskop 1179 posmrtnih ostataka iz 70 m protutenkovskoga rova u Teznom 1999. i sondiranje rova u čitavoj njegovoj dužini u kolovozu 2007. potvrđuju hipotezu da je to vjerojatno najveće prikriveno grobište u Sloveniji, ali i njenoj široj okolici.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Slovenija, Maribor, Tezno, Ozna, poslijeratna smaknuća, prikrivena grobišta.

Povijesne okolnosti

U Sloveniji je ubrzo nakon demokratskih promjena 1990. počela s radom Komisija Vlade Republike Slovenije za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta (dalje: Vladina komisija), koja je u prvom desetljeću svoga djelovanja pozornost usmjerila uglavnom na uređenje dvaju središnjih spomenika u Teharjima pokraj Celja i Kočevskom Rogu te izboru jedinstvene spomeničke oznake kojom bi se označila prikrivena grobišta. Nakon 1990. u pojedinim su općinama osnovane i općinske komisije za utvrđivanje poslijeratnih smaknuća, koje su se uglavnom bavile okolnostima smaknuća, a manje pronalaženjem i označavanjem prikrivenih grobišta.

Nakon šokantnih otkrića prikrivenog grobišta u Slovenskoj Bistrici¹ i pritiska medija slovenska je vlada prihvatila izjavu kojom je obvezala sve državne organe da pomognu u traženju i uređenju grobišta.² Tako sam 2002. u okviru Vladine komisije i sam započeo raditi na projektu evidentiranja prikrivenih grobišta. Do otkrića prikrivenog grobišta u rudniku Huda jama u ožujku 2009. i velikoga odaziva domaće i svjetske javnosti, zbog čega je vlada Boruta Pahora prekinula evidentiranje prikrivenih grobišta, bilo je popisano 600 lokacija pretpostavljenih prikrivenih grobišta. Jedno od njih bio je protutenkovski rov u Teznom u Mariboru.

Treća jugoslavenska armija (dalje: JA) dovela je u svibnju 1945. pred Bleiburgom zarobljenu vojsku Nezavisne Države Hrvatske i civile uzduž doline Drave preko Dravograda i Slovenj Gradeca do Maribora. Njihovo su vraćanje pratila masovna smaknuća. Više tisuća, prije svega ustaša i domobranskih časnika, ubili su u protutenkovskom rovu i kraterima nastalima bombardiranjem u Mariboru i okolici, na području Kidričeva i na Pohorju, a preostale su tjerali na "križni put" u više smjerova kroz Sloveniju u druge jugoslavenske republike. Točan broj žrtava vjerojatno nikada nećemo saznati, ali će javni govor, dostojan označivanja kraja masovnih smaknuća i prikrivenih grobišta, objektivnih historiografskih i drugih znanstvenih istraživanja pomoći da se nakon više desetljeća prikrivenosti ta tragedija izvuče iz zaborava kako bi našla svoje mjesto u slovenskoj i hrvatskoj historiografiji. U zadnja dva desetljeća hrvatska historiografija reproducirala je brojna djela koja analiziraju sudbinu hrvatskih zarobljenika u okolici Maribora.³ No mi povjesničari još uvijek tražimo dokumente partizanske strane koji bi nam omogućili uvid u preciznije lokacije prikrivenih grobišta, broj žrtava u njima i njihovu strukturu. U odsutnosti gradiva te vrste istraživači, uz sondiranja i iskopavanja, mogu tek uz pomoć sudskomedicinskih stručnjaka i na temelju nađenih predmeta i odjeće nastojati identificirati žrtve. Dakako, ne i poimenično, jer za istraživanja te vrste, osim u nekoliko slučajeva, primjerice Brezno Konfin I na Kočevskom, nema mogućnosti. No nastojimo ustanoviti barem strukturu (vojnici ili civili), nacionalnost, spol, starost, način smaknuća i slično.

U Mariboru je bio privremeni logor, tj. sabirno mjesto zarobljenih i vraćenih pripadnika vojske NDH. Takvi su centri bili u vojarni Kadetnica u Studencima, u tvornici avionskih dijelova u Teznom i u nekoliko manjih zgrada. Iz njih su zarobljenike kamionima vozili na strijeljanje na različite lokacije, najviše u protutenkovski rov u Teznom. Taj protutenkovski rov bio je dugačak više kilometara. Protezao se od rijeke Drave prema padinama Pohorja. Njegov smjer međutim više nije vidljiv, a osim toga sve do istraživanja 2007. nije se znalo u kojoj su ga dužini koristili za prikriveno grobište.

¹ Mitja FERENC, "Usodna odlučnost Bistričanov: o raziskavah prikritih grobišč na Zgornji Bistrici", u: *Zbornik občine Slovenska Bistrica*, zv. 3., Slovenska Bistrica, 2009., 333.-347.

² Izjava Vlade RS ob celovitem planu uređenja grobišč množičnih povojnih pobojev ter ob sprejemanju zakona o vojnih grobiščih, 22. XI. 2001.

³ Vidi u: Martina GRAHEK RAVANČIĆ, *Bleiburg i križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb, 2009.

“Na zadatku”

Inače, rijetki dokumenti, ali i veliki broj usmenih svjedočanstava, ne dopuštaju mnogo dvojbi. Zasigurno nam je poznato da su u okviru 17. divizije 3. JA u smaknuću četnika i “ustaša” (opći naziv za pripadnike oružanih snaga NDH) sudjelovale jedinice Majevičke brigade, 1. bataljon, 2. bataljon i dvije jedinice 3. bataljona 6. istočnobosanske brigade i njena Pionirska (inženjerska) četa. Komandant 3. JA Kosta Nađ zapovjedio je 19. svibnja štabu 17. divizije da jednu od svojih brigada što je brže moguće pošalje u Maribor, gdje će biti na raspolaganju šefu Ozne 3. armije.⁴ To je bila Majevička brigada, jer u depeši od 20. svibnja izvještava da su ujutro došli u Maribor i da su se povezali s Oznom. Podatak nije zanemariv. Naime u JA organizirana smaknuća načelno nisu bila dopuštena redovnim vojnim jedinicama, nego samo za to ovlaštenim izvršiteljima. A to je bila politička policija Ozna, koja je za izvršenje svojih političkih i vojnih zadataka smjela koristiti borbene jedinice jugoslavenskih armija. Majevička brigada i 1. bataljon 6. istočnobosanske brigade izvršili su smaknuća 20. i 21. svibnja 1945., možda već i 19. svibnja, ali u depešama nije egzaktno navedeno da se to događalo kod protutenkovskog rova u Teznom. U depeši od 20. svibnja 1945., koja se može odnositi i na događanja od prethodnog dana, navode:

Jedan bat.(aljon) uputili smo po naređenju u St.Veit-Miklauš. Ima zadatak, da sa prvim bat.(aljonom) šeste brig.(ade) likvidira Ustaše od 5 stotina koji su na sektoru Miklauš.⁵

S obzirom na to da sjeverni rub današnjeg područja naselja Miklavž na Dravskom polju obuhvaća područje preko kojega ide dio protutenkovskog rova koji su iskoristili za grobište, možemo zaključiti da je brigada smaknuća počinila upravo tamo, zajedno s 1. bataljonom 6. brigade. Kad je veći dio Majevičke brigade 20. svibnja ujutro došao u Maribor sa zadatkom da likvidira 2500 četnika i ustaša, vjerojatno su smaknuća obavljali na istom mjestu. Smaknuća su se sigurno dogodila 20. i 21. svibnja, jer u depeši od 21. svibnja navode da su radili isto ono što i dan prije. Iz depeše od 20. svibnja može se shvatiti da su smaknuća obavljali već 19. svibnja s obzirom na to da navode:

Juče nam je poginuo nesrećnim slučajem komandant drugog bataljona na strelištu drug Moma Divjak. Danas smo nastavili sa streljanjem.⁶

Za 22. svibnja i iduće dane nemamo više podataka o djelovanju Majevičke brigade, kao ni o djelovanju 1. bataljona 6. brigade. Poznato je međutim da se 3. bataljon 6. brigade 17. divizije, koji je imao 465 vojnika, 32 podoficira i jednog oficira, s ostalima bataljonima u 16.30 h u Novoj Cerkvi (okolica Vojnika) ukrcao u kamione, koji su ih prevezli u 55 kilometara udaljeni Maribor. Već idući dan u dnevnik su upisali:

⁴ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005., 127., dok. br. 39.

⁵ *Isto*, 130, dok. br. 41; iz knjige depeša 15. majevičke brigade.

⁶ *Isto*.

Po naređenju štaba naše brigade, bataljon je ima zadatak likvidiranje narodnih izdajnika. Zbog izvršavanja postavljenog zadatka nije se nikakav rad odvijao u toku dana.⁷

Za 24. i 25. svibnja u dnevniku se navodi:

Kao i prošlog dana bataljon je imao isti zadatak.⁸

Taj je zadatak bataljon 25. svibnja završio, budući da se u dnevniku zaključuje:

Pred veče bataljon se po svršetku zadatka razmešta u gradu počevši pravi kasarnički život.⁹

U Vojnom arhivu Srbije nalazi se još jedan operativni dnevnik 6. bosanske brigade 17. divizije. Dana 23. svibnja bataljon je bio u Mariboru, a u 20 h dobio je zapovijed da likvidira skupinu “ustaša i drugih narodnih izroda”. Na određeno mjesto, koje u dnevniku nije navedeno, poslali su tri čete, koje su zadatak izvršavale 24., 25. i 26. svibnja.¹⁰

U likvidaciji je sasvim sigurno sudjelovao i 2. bataljon iste brigade (561 vojnik, 17 podoficira i jedan oficir), koji je u dnevniku za 23. svibnja zapisao da su u 14 h stigli u Maribor, smjestili se u školi, a u 9 navečer otišli su s pješadijskim četama na osiguravanu liniju sa zarobljenima ustašama. U školu se nisu vraćali jer su prenoćili “na zadatku”. Što se tiče 24., 25. i 26. svibnja, za te dane ne možemo slijediti djelovanje bataljona jer je tekst koji se na to odnosi netko naknadno precrtao flomasterom. No pod datumom 27. svibnja navodi se da je bataljon imao zadatak da se odmori i sredi svoje jedinice.¹¹ Za zakopavanja leševa od 23. do 27. svibnja bila je zadužena Pionirska četa 6. proleterske brigade jer je, kako je navedeno u dokumentu, njen zadatak bio “ravanje kanala”.¹²

Ispovijed dvaju hrvatskih domobrana mobiliziranih u partizansku vojsku koji su sudjelovali u smaknućima Hrvata

Da su smaknuća u Teznom počinile jedinice 3. JA potvrđuju i svjedočenja dviju osoba iz Travnika u Bosni, za koje smo 2009. dobili podatak da su bile prisutne kod izvođenja smaknuća u Teznom. Dali su izjavu kriminalistima, a iz njihovih ispovijedi proizlazi da su kao mladići bili pripadnici Hrvatskog domobranstva. Bili su zarobljeni kod Dravograda i mobilizirani u partizansku jedinicu, preciznije u 6. istočnobosansku brigadu 17. divizije 3. JA.¹³ Njihova

⁷ Vojni arhiv Srbije, Beograd (dalje: VAS), fond NOB, kut. 992, dok. 6, str. 1/42, 43. Vidi i: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*, 139., dok. br. 43.

⁸ *Isto.*

⁹ *Isto.*

¹⁰ VAS, fond NOB, kut. 992, f. 19, dok. 1/1, str. 1-4.

¹¹ VAS, fond NOB, kut. 992/2, f. 1-2, dok. 1, str. 42, 43.

¹² VAS, fond NOB, kut. 992, f. 8, dok. 1/8, str. 1-3.

¹³ Videozapis nalazi se kod P. Jamnika i M. Ferencu.

precizna ispovijed o tome kako su tekla smaknuća više tisuća hrvatskih vojnika, u čemu su i oni sudjelovali, rijetka su svjedočenja (su)krivaca zločina. I. K. rođen je u selu K. blizu L. u siječnju 1930. godine. Bio je pripadnik 1. voda 3. čete 1. bataljona. On svjedoči da su došli u Maribor, gdje im je politički komesar rekao da moraju ići na smjenu onih koji su dotada strijeljali. Stajao je uz kamion, u skupini koja je osiguravala smaknuća. Za bolje razumijevanje navedenoga navest ću nekoliko odlomaka razgovora, tj. saslušanja.

ODGOVOR: Bila su trojica partizana sa jedne strane kamiona, trojica partizana sa druge strane kamiona. I kamion ide na rikverc do jame. A trojica partizana koji pucaju stoje i oni će dignut ruke, nogu. I njih trojica po trojica su vezana znate. Po jedan je partizan sa strane. I kad silaze oni ih drže za ruke pa ih usmjeri prema jami. I kad dolaze prema jami ova dvojica njih napuštaju a ova trojica njima iza leđa pucaju u potiljak, a trojica sa jedne strane a trojica sa druge strane drže puške na gotovs kao obezbeđenje. Bilo je tu slučajeva, da na neki način neko pokušava pobjeći. Nije svaki ipak bio tako dobro vezan. I trebala mu je pomoć da siđe sa kamiona. Ako je prošao prvu zasjedu, drugu nije sigurno prošao, ako je slučajno drugu prošao i sreće nije imao snage da pobjegne. (...)

PITANJE: Koliko je onda trajalo to ubijanje, koliko ste vi bili prisutni?

ODGOVOR: Ja mislim, tri i po do četiri dana. A kasnije smo mi opet ostali na obezbeđenju, jedno vreme pa smo dobili zadatak, smjenu onda smo mi malo na neki način šutkani (nerazumljivo). Kad je to sve bilo završeno to je zatrpano to nije bilo dovoljno zemlje tako da se negdje vidi komu ovako, nek se vidi rame, nek se vidi lice, nije bilo dovoljno zemlje. I kad je to bilo, jama napunjena. Jama je bila široka 5 metara duboka 5 metara (...).

PITANJE: Tada u Mariboru kod rova, koliko je bilo ovih likvidatorskih grupa, jel to bila samo jedna grupa radila?

ODGOVOR: To je po dužini.

PITANJE: Po dužini? Otprilike... Jeste li vidjeli?

ODGOVOR: Hoćete da vam kažem, na onome, na onome dijelu gde sam ja bio to dolaze kamioni u rikverc do jame i kad se izprazni drugi čeka da se on isprazni i kad se on isprazni on izlazi dolazi drugi u rikverc do jame. I tako je to trajalo cijelo vreme, a po dužini kolko je to bilo bilo je, čuje se pucanj i tamo, na jednu i na drugu stranu. I tada sam čuo da je tridesetišestijada strijeljano.

PITANJE: Znači taj broj, tridesetišestiljada. To je bilo, u tim danima se govorilo?

ODGOVOR: U tim danima se govorilo (nerazumljivo), to oficiri između, ja sam to slušao, uletio, uletio vojnicima, uvijek tamo deš nešto čut. (...)

PITANJE: Jel' su bile žene i djeca?

ODGOVOR: Nije bilo djece nego je samo bilo dva kamiona kad je to bilo završeno sa muškarcima onda su došla dva kamiona žena. I to, kažu, bilo (nerazumljivo), ustaške. Na kapi, baš kao i ja. I one su postreljane. To znam, za dva kamiona.

PITANJE: Jel se nad tim ženama neko izživljavao možda?

ODGOVOR: Ja nisam vidio niti sam čuo.

Druga osoba, J. B. iz Travnika, izjavila je da su zarobljene pripadnike vojske NDH podijelili po skupinama (ustaše, domobrani). One koji su bili u domobranima kraće vrijeme, manje od godinu dana, izdvojili su i uključili ih u jedinice JA. U brigadi ih je vjerojatno bilo 25, možda 30. Kad su pristigli u Maribor, izabrali su “dragovoljce” za smaknuća.

ODGOVOR: Da, i mi smo ovaj kako kad je stigo avto. Otvoriše gore vrata dole, narediš me, da ja držim jednoga ovako, a ovaj moj drug, s druge strane, drugoga. Po trojica su imali vezane ruke na leđima, svezane ovako a onda su vezali ovako za mišiće, jedan drugi i treći. Ali se sve poredalo ovako dok su u auto uvlačili, da svi bili okrenuti ovako za nazad izaći. Jer deset je redova, od tih trideset. Više ne bi moglo u stati. I tako da ja ovde s jedne strane ove druge držim dobro za mišiće, da oni skoče. Ako ih mi ne bi držali, oni bi pali, da se ne bi mogli lako dignuti. (...) I vodimo ih tamo onda, oni vide tamo je kanal i vide dole, ja sam, dole zatekli jedno pedesetak, sedamdeset Švaba, Taljana (nerazumljivo) u toj rupi.

PITANJE: Već ubijenih?

ODGOVOR: Ja, ubijenih, prije nas. I ovaj, onda na ivici, čoška i svaki svoj metak pa po nogom u dupe, (nerazumljivo), da ne padne glavom, a tuče ga u zatilak pištoljem, ovaj, ova trojica jedan, dva, tri, opalili (...) I tako je to bilo čitavi dan. I sutradan do podneva, kad (nerazumljivo) avioni. (nerazumljivo) Onda odmah nam na brzinu kažu da se sakrijemo duž kanala... Onda je poslije došo komandir divizije, kaže više ne smijete dok čujete avijone, al onda je bilo naređenje, da kad raketa pukne jedna u zrak, avioni su prešli granicu, onda, na brzinu pokrijemo mrtve a da mi pobjegnemo u šumu. (...)

PITANJE: Jel su dolazile ikad neke delegacije, da vide šta se radi?

ODGOVOR: Došo je drugi dan Danilo Lekić bio je komandant 4. armije.¹⁴ (...)

PITANJE: Znači to je bila jedina delegacija koja je došla ili su još neki dolazili u kontrolu, da se vidi, kako se radi?

ODGOVOR: Nije, nije više, dolazilo se tamo ti komandanti, ovaj, blizu amo, mi ne znamo, mi znamo svoje oficire, a ove druge ne.

PITANJE: Jel ste možda, ako ste primetili, da su neki Slovenci dolazili, neki oficiri koji su govorili slovenski?

ODGOVOR: Nismo primetili Slovence, primetili bi ih mi po govoru, (nerazumljivo) ali nismo primetili, većinom su Krajišnici oficiri.

PITANJE: A šta oni ljudi što su bili ubijeni, jel' su to bili većinoma Hrvati?

ODGOVOR: A većinom Hrvati. Ja da sam imo brata ili nekoga ja ga više nebi mogo poznat, to je bilo skinuto, ovaj, uniforma je skinuta. Jedino ako je u nekoga bilo potpuno, nešto dolje, da je ostalo nešto, većinoma su bili skinuti, šinjeli, bluže, hlače, ostajale su gaće i kratke gaće ili ako kod nekoga duge (...).

¹⁴ Danilo Lekić-Španac (1913.-1986.) bio je komandant 1. proleterske brigade i 12. korpusa NOV Jugoslavije. U prosincu 1944. kao general-potpukovnik upućen je na Višu vojnu akademiju “Vorošilov” u Moskvi. Nakon rata bio je do 1957. na raznim funkcijama u JNA, od 1957. do 1969. i u diplomatskoj službi. Bio je veleposlanik u Brazilu i šef jugoslavenske misije pri OUN-u. Odlikovan je Ordenom narodnoga heroja (<http://sr.wikipedia.org/sr-el/Данило_Лекић>).

PITANJE: Jeste li vi nekoga prepoznali među tima?

ODGOVOR: Prepoznano?

PITANJE: Da, ako je bio možda iz vašeg sela ili?

ODGOVOR: Ne bi, ne bi ga mogo pripoznat onako, a nit sam puno volio gledati to, bilo mi je teško, nisam prvih dana doručkovao, gore nismo, nit smo znali kud idemo, (nerazumljivo), a ručak nam je došo, ja nisam vidio da, ko je mogo ručat, ja ga nisam mogo taj dan, sutradan, drugi dan već onda moraš razumiješ.

PITANJE: Ako ovako pogledamo, naprimer, kolka je bila ekipa, koja je bila potrebna da obradi jedan kamion? Znači, vas dva koji ste uzimali dole i trojica koji su ubijali?

ODGOVOR: Jest.

PITANJE: Jel' bio još neko prisutan?

ODGOVOR: Nije, vidimo mi njih tamo okolo, zasjede, al nema pristup njihov, ovaj.

PITANJE: Pored kamiona, znači, samo petorica?

ODGOVOR: Nema, samo šofer tamo sjedi posle u autu i jedan pomoćnik i oni onda odmah prvi nastave ići i okreću se i odoše nazad a kad drugi dolaze.

PITANJE: A kako su ovi što su tolko, što su ubijali, to je trajalo par dana? Kako su se oni ponašali, jel' su to radili sa veseljem ili im je to isto bila muka?

ODGOVOR: Tri, tri dana je bilo ubijanje, treći dan završimo uveče. Kaže nema više, završeno je, idemo u kasarnu. Bio sam u školi u Mariboru, ona velika Gimnazija, kaže da je 366 soba (nerazumljivo) bilo, to je brigada čitava bila u toj kasarni, na ovako na četiri strana unutra je park, tamo smo ručali, večerali na četiri strana ovaj...

PITANJE: Ali oni koji su streljali? Na primer ona trojica koji su streljali, kako su se oni ponašali u sljedećim danima?

ODGOVOR: Nismo ih mi ni vidili. Većinoma su to bili neki vodnici, neki kuriri, neki oficiri, boga pitaj, stvarno (nerazumljivo), ih nismo, nismo ih mi vidali. (...)

PITANJE: Koliko po vašim informacijama, odnosno kolko imate osjećaj, da je bilo tih ljudi tada ubijeno?

ODGOVOR: Ne moremo mi znat, kad nije samo na mom strelištu. To je dugačak kanal, ali koliko smo čut, tamo neki oficiri su tamo pregovarali i neki naši malo doznali, da je bilo govora od trinaest do petnaest tisuća, tako da nije oni nisu znali tačan broj.

PITANJE: Jel ovi kamioni, jesu dolazili jedan put ili više puta u jedan dan?

ODGOVOR: Ma ko zna koliko puta za dan? Možda trideset, četrest. Sad odavdje je daleko gore, ali ne dolazi vajik namah jedan, ovaj, kamion, jer njia je bilo 30 tiju kamiona, demsova. Produže kanalom i odoše gore, ovaj dalje, a mi smo skoro bili prizadnji od ceste možda jedno trideset, četreset metara od glavne ceste.

PITANJE: Šta se radilo u međuvremenu između jednog i drugog kamiona kad je dolazio, jel' ste zatrpavali one ubijene ili ste samo čekali na drugi kamion?

ODGOVOR: Nije zatrpano ništa, ta tri dana kad smo bili. Samo su pokriveni, kad je, kad je, avijoni se čuju. Prestane pucanje i pokrije za nama one leševe i mi se sakrili.

PITANJE: Znači posle ubijanja, vi ste bili povučeni i vi sa zatrpanjem niste?

ODGOVOR: Mi smo otišli i nije bilo govora o zatrpanju, kaže, da će posle Švabe, zarobljenici, da će to (nerazumljivo), posle mi se nismo vratili tude nikada, jer smo išli na zanimanje u (nerazumljivo) Maribora, brzo.

PITANJE: Aha, a u tim tri danima vi ste uvijek dolazili na isto mjesto ili ste tamo ostali tri dana, tamo ste spavali?

ODGOVOR: Ja, u kasarnu.

PITANJE: Su vas vraćali u kasarnu i ujutro opet na isto mjesto?

ODGOVOR: Dok smo streljali nismo išli u kasarnu, noćivali smo tude. (...)

PITANJE: Jel se streljalo samo sa pištoljima ili još sa kojim mitraljezima?

ODGOVOR: Kad su ove ubijali samo su pištoljima, nisu mitraljezima.

Pored partizanskih dokumenata, zadnjih dvadeset godina skupljena su i neka svjedočanstva koja dopunjuju znanje o protutenkovskom rovu u Teznom. Navest ću ih samo nekoliko, i to ona koja u hrvatskoj historiografiji još nisu spomenuta. Tako je Bela Šiftar iz Murske Sobote vidio ljude u autobusu, a vozač, koji je njegov bratić, rekao mu je da ih voze u Tezno, gdje ih ubijaju. Uz to je rekao i da su tamo vodili osobe različitih narodnosti, prije svega Hrvate, ali i civile.¹⁵ Ivo Žajdela sažeo je u knjizi *Komunistični zločini na Slovenskem* izjavu Feliksa Potočnika iz Bohove, koji je službovao na željezničkoj postaji Tezno u vrijeme kad su tamo dovozili hrvatske bjegunce iz Koruške.¹⁶ Sjetio se četiriju kompozicija s po deset stočnih vagona. Ljude su vodili u šumu Tezenski gozd (Tezenska šuma) i tamo ih likvidirali. Kao mjesto smaknuća navodi i šljunčaru i gubilište pored tvornice (danas Tvornica automobila Maribor – TAM). Žrtve su dovozili i kamionima, ali s obzirom na to da se to događalo po noći, nije siguran koliko puta na noć i koliko noći. Šimo Mitrović (rođen 1915.) iz Đakovačke Satnice zarobljen je 18. svibnja 1945. godine. S ostalim zarobljenicima odveden je u logor blizu spomenute tvornice. Navodi da su zarobljenike kamionima dovozili do protutenkovskog rova u Teznom, i to u donjem rublju. Transporti su, prema njegovu svjedočenju, dolazili pet dana i noći. Nakon 40 dana moralo je oko 40 logoraša zasipavati slabo zakopane leševe jer su iz zemlje virile noge i ruke. U logoru je upoznao tri osobe koje su se spasile s gubilišta, a koje su ponovno uhvatili na cesti prema Ptuj.¹⁷

Žrtve su dakle nakon usmrćenja površno pokopane i grobišta je u idućima tjednima i mjesecima bilo potrebno sanirati i prikrivati. Zdenko Zavadlav, 1945. pomoćnik povjerenika Ozne za mariborski okrug, opisuje da su dobi-

¹⁵ Bela ŠIFTAR, "Leto 1945", *Demokracija*, 7. II. 2002., 63.

¹⁶ Ivo ŽAJDELA, *Komunistični zločini na Slovenskem*, 1, Ljubljana, 1999., 167.

¹⁷ *Isto*, 169.-170.

li ozbiljnu zapovijed iz Ljubljane da moraju napraviti popis svih prikrivenih grobišta žrtava koje je skrivila ne samo slovenska Ozna nego i jugoslavenske jedinice, koje su zarobljene ustaše ubijali u svakoj rupi. Spominje „pancergraben“ u Teznom, šljunčaru u Šterntalu (Kidričevo), sklonište u Bistrici (Zgoranja Bistrica) i Macelj (Hrvatska). Sastavili su popis i planove svih prikrivenih grobišta, a s Korpusom narodnog obrane Jugoslavije (KNOJ) su organizirali prekrivanje i uništavanje leševa posipavanjem klornog vapna, nabacivanjem zemlje i zasađivanjem biljaka. Sve su popise poslali u sjedište Ozne u Ljubljani, a o prikrivenim grobištima dodatno su informirali lokalne organe za unutarnje poslove da bi spriječili bilo kakvo žalovanje na mjestima grobnica.¹⁸

Za usporedbu ću spomenuti i tvrdnju umirovljenoga visokog oficira Kontraobavještajne službe (KOS) general-majora Marijana F. Kranjca, koji je u surotnosti s poznatim činjenicama ulogu JA i broj pobijenih Hrvata u Mariboru minimalizirao te smaknuća pripisao samovoljnoj osvetničkoj akciji vojnika, koji su poslije, kako tvrdi, bili kažnjeni. Ne mogu izbjeći dojam da je, barem što se tiče smaknuća Hrvata u Mariboru, njegovo svjedočenje dezinformacija i obmanjivanje javnosti. Prema njegovu mišljenju, smaknuća su izvršavale republičke Ozne prema nacionalnom ključu, s time da su prema popisima birali i određivali neposredne izvršioce i njihove pomoćnike, tj. oficire i jedinice KNOJ-a. Tvrdi da je iznimka bila samo srpska Ozna, koja je smaknuće predanih četnika obavila u Kočevskom Rogu. Hrvatska je Ozna ustaše i domobrane u pratnji svojih patrola i KNOJ-a vodila po tzv. križnim putovima u području slavonskih planina. Kranjc piše:

Neke manje jedinice su bile zbog različitih uzroka smaknute i na putu od sabirnog logora u Mariboru (Tezno) do slovensko-hrvatske granice. Međutim, ostatak hrvatske skupine, valjda oko 2000 nemoćnih i gladnih ustaša, već je prije u spomenutom sabirnom logoru usmrtila skupina vojnika JA, pripadnika stacionirane divizije u Mariboru. Riječ je o samovoljnoj osvetničkoj akciji vojnika koji su u zarobljenim ustašama prepoznali ubojice svojih roditelja, braće i sestara i koje su zbog dodatnoga izazivanja po noći pobili na užasan način (pojednosti neću navoditi). Dakako, ova skupina vojnika bila je odmah zatvorena i osuđena, ali mrlju s JA (JNA) to nije moglo izbrisati.¹⁹

Kranjc dakle piše o osvetničkom smaknuću 2000 zarobljenika u jednoj noći (!?) na užasan način. Spominje skupinu vojnika koja je to učinila i kojoj je bilo i suđeno. Tu skupinu vojnika, kojoj bi, prema navedenim tvrdnjama, sudili zbog ubojstava u Teznom, nisam našao u arhivskim izvorima, ni u svjedočanstvima. Isto tako procjenjujem da nije vjerojatno da bi samo jedna skupina vojnika u jednoj noći samovoljno pobila 2000 vojnih zarobljenika. Smatram da se takvim tekstovima želi isključivo utjecati na dojam da je nakon rata, u svibnju i lipnju 1945., dakle nakon što je rat završio, bila riječ jedino o pojedinačnim eskapadama i provalama osvete, a ne o sustavnoj i organiziranoj akciji

¹⁸ Zdenko ZAVADLAV, *Iz dnevniških zapisa mariborskoga oznovca. (Izbrani listi), 1. del: Leto 1945, Maribor, 1990., 111.-112.*

¹⁹ Marijan F. KRANJEC, „Balkanski vojaški poligon”, *Borec*, 567-568-569/1998., 74.-76.

smaknuća koja je bila planirana do pojedinosti. Između ostalog Kranjc dodaje i da su 1982. u sigurnosnom odsjeku 9. armije u Ljubljani donijeli

dokument – zadaću za protuobavještajnu zaštitu masovne ustaške grobnice u Mariboru! O tome sam morao osobno obavijestiti zapovjednika divizije (korpusa), a ovaj mariborskoga gradonačelnika (da se tamo ne bi što god gradilo). Protuobavještajnu zaštitu tajnih domobranskih (i četničkih) groblja je od 1982. dalje preuzela slovenska SDV.²⁰

Nažalost, Kranjc svoje tvrdnje nije potkrijepio nijednim arhivskim izvorom, osim što spominje razgovor s bivšim načelnikom sigurnosne uprave JNA general-potukovnikom Ilijom Čeranićem.

“Sve ustaše i SS-ovce likvidirati, naročito oficire”

Partizanski dokumenti ne dopuštaju dvojbe da su smaknuća zarobljenika bila brižljivo planirana. O tome kako su ih organizirali izvještavali su u godišnjem izvještaju Ozne za 1. JA:

Ofanziva i zarobljavanje u masama neprijateljskih vojnika dali su OZNI u armiji i jedinicama na niže posao pronalaženja ustaša, četnika, krvnika, koje je trebalo likvidirati. Za taj posao povučeni su iz jedinica oficiri OZNE i formiran je jedan centar od 7 oficira pod rukovodstvom jednog člana ostsjeka armije Centar je imao da raščisti zarobljenike koji su stizali i da omogući komandi pozadine stvaranje zarobljeničkih logora i radnih bataljona... Početkom travnja počela je velika ofanziva naše Armije. V. divizija koja je operisala južno od Save, u borbama za Bjelinu i Brčko zarobila je 2500 neprijateljskih vojnika, od koga broja je streljano 600 ustaša i SS-ovaca i 15 četnika. Zbog brzog napredovanja naših jedinica na Sremskom frontu i zbog velikog broja ratnih zarobljenika, oficirima u divizijama nije bilo moguće ostvariti zadatke koje su dobili u vezi čišćenja terena, te je ostsjek OZNE za Armiju formirao jedan centar pri Komandi pozadine Armije pod rukovodstvom jednog oficira iz Ostsjeka Armije. Ovaj centar je imao zadatak da ispituje zarobljenike i da izdvaja posebno one koji su za logor, posebno one koji su za radne bataljone, a opet posebno zločince koji su za likvidaciju. Centar je brojao 7 oficira i dvojicu daktilografa. Mjerilo se uzimalo sledeće: Sve ustaše i SS-ovce likvidirati, naročito oficire. Takodjer likvidirati i domobranske oficire, osim onih koji su prema podacima partijske organizacije ili OZNE saradjivali sa NO pokretom. Do zauzimanja Zagreba, OZNA I. Armije likvidirala je 7.000 narodnih neprijatelja, od koga broja najveći dio ustaša, oko 2.000 SS-ovaca i Čerkeza, manji broj četnika i oko 70 izrazitih neprijatelja civila. Pred sam pad Zagreba Ostsjek OZNE se je povezao sa OZNOM za Hrvatsku radi čišćenja neprijatelja koji je bježao pred našim jedinicama. Svaka divizija je uputila polovinu svojih oficira OZNE koji su stavljeni na raspolaganje OZNI za Zagreb. Sa ostalim brojem oficira, opunomoćstva OZNE divizija se rukovodila po istom poslu. Na prostoru Celja zarobljene su veće snage neprijatelja i tamo je od oficira 11. i 5. divizije stvoreno jedno tijelo pod rukovodstvom šefa ostsjeka Armije. Radno tijelo bilo je podijeljeno na druge koje su ispitali ustaše od 1944. i 1945. godine i domobrane od 1943, 1944 i

²⁰ Isto.

1945. godine, dok je drugi dio oficira radio u samom logoru na odvajanju ustaša od 1941, 1942 i 1943 godine, domobrana od 1941 i 1942 godine i na likvidaciju istih. Na sektoru Zagreba i Celja OZNA I. Armije likvidirala je oko 10.000 ustaša, SS-ovaca i četnika...²¹

“Oficire čistite sve redom”

Takve su upute poslana i jedinicama. Tako su opunomoćeni oficiri Ozne u svim divizijama 1. JA pri zauzimanju Zagreba dobili uputu da od polovice oficira Ozne osnuju centralizirani aparat i uključe ga u Oznu za grad Zagreb, a da će od druge polovice oficira Ozne divizijski opunomoćenici Ozne organizirati centar koji će zarobljenike i druge osobe ispitati i “prečistiti”. S obzirom na smaknuća, uputa je nedvosmislena:

Ovo ne znači, da brigade trebaju sve zarobljenike da upućuju Vama, nego neka oni čiste što mogu na licu mesta a ono što ostane i što neće imati vremena da čiste, neka šalju Vama. (...) Stav prema zarobljenim oficirima i vojnicima važi prema ranijim uputstvama. Oficire čistite sve redom, osim ako za nekog ne dobijete od OZN-e ili partije da ga ne treba likvidirati.²²

Jedna od uputa o postupanju sa zarobljenicima govori da “sve zarobljenike kao i osudu prema njima treba sprovesti tako, da nijedan ustaša ne ostane”, dok je domobrane trebalo slati u zarobljenički logor na Kanalu u Zagrebu.²³

Na temelju dokumenata i svjedočenja preživjelih može se barem djelomično utvrditi koje su jedinice izvršavale smaknuća (Majevička brigada, 6. istočnobosanska brigada), vrijeme (20. do 26. svibnja) i način smaknuća od dolaska kamiona do kraja smaknuća, prevladavajuće streljačko oružje, broj i nacionalna pripadnost žrtava. Isto tako može se zaključiti da je bilo pokušaja prikrivanja zločina pred izvidničkim i drugim savezničkim zrakoplovima, kao i da nije bila riječ o osveti na mah nad zarobljenicima zbog njihovih zločina, nego o sustavnom i planskom smaknuću vojnih zarobljenika, koje je bilo zamišljeno mjesecima, a izvedeno tjednima prije završnih borbi Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Pavel Jamnik, vođa policijske akcije *Sprava* (“Pomirenje”), čija je namjera da otkrije živuće krivce nezastarjelih kaznenih djela u Sloveniji, na temelju korespondencije i sjećanja te dokumenata u Vojnom arhivu Srbije upozorio je na odgovornost, tj. na vezu između Josipa Broza Tita i potpukovnika Jefte Šašića, načelnika 3. odsjeka Ozne za Jugoslaviju. Šašić je bio oficir koji je organizirao rad 3. odsjeka Ozne koji su, po svemu sudeći, vodili organi-

²¹ VAS, fond kontraobveštajne službe (dalje: KOS), Izveštaj iz godišnjeg izvještaja za 1945. godinu., 1.-8., kut. 12, sv. 1., klasifikacijska oznaka 6.3.03.2. Dio dokumenta objavljen je u slovenskom prijevodu u: M. FERENC, Mehmedalija ALIĆ, Pavel JAMNIK, *Huda jama. Skrito za enajstimi pregradami*, Ljubljana, 2011., 209.-212.

²² VAS, fond KOS, kut. 5, sv. 3., str. br. 79. Uputa 3. odsjeka OZNE 1. armije NOVJ, br. 1175, 6. V. 1945. Dio dokumenta objavljen je u slovenskom prijevodu u: M. FERENC, M. ALIĆ, P. JAMNIK, *n. dj.*, 212.

²³ VAS, fond KOS, Uputa 3. odsjeka OZNE 1. armije NOVJ poslana ovlaštenom oficiru OZNE 21. divizije, br. 1216, 12. V. 1945., kut. 5, sv. 3., str. 80.

zaciju smaknuća vojnih zarobljenika. Njegovu ulogu i prisutnost u Mariboru u vrijeme tajnih smaknuća razjasnio nam je Đorđe Novosel u sjećanjima koja je 1971. poslao Dragoljubu Jovanoviću, s kojim je bio zatvoren na Golom otoku. U danima nakon 1. svibnja 1945. Jefto Šašić, njegov pomoćnik potpukovnik Milan Kalafatić i Novosel bili su u audijenciji i na večeri kod Tita. Tito im je dao specijalni zadatak, zbog čega su se idućih dana pridružili 1. JA prilikom oslobođenja Zagreba. U slučaju uličnih borbi trebali su likvidirati Alojzija Stepinca. S obzirom na to da takvih borbi u Zagrebu nije bilo, zadatak je propao. Sva su se trojica nakon toga prebacila u Sloveniju i u vrijeme smaknuća bili su u Mariboru. Ako je točno da je Josip Broz Tito pozvao tri visoka oficira 3. odsjeka Ozne za Jugoslaviju i osobno im naredio smaknuće visokoga crkvenog dostojanstvenika, njihovo ponašanje, odgovornost i neposredna kontrola nad izvođenjem smaknuća lakše je shvatljiva.²⁴

Za spoznaje o prikrivenom grobištu u Teznom zanimljiv je i onaj dio Novoselova pisma u kojem stoji da je posjetio jedan od logora u kojem su bili smješteni ustaše i vidio da su ih odvozili na gubilište u sanitetskim vozilima – kamionima s mliječnim staklima na prozorima. Iz znatiželje je otišao tamo i vidio kako su likvidatori ludovali. Žrtve su ubijali na rubu protutenkovskih rovova na rubnim područjima Maribora. Iako Novosel minimalizira svoju ulogu i odgovornost kod smaknuća, ipak je napisao da je na gubilištu čak zapovjedio smjenu gotovo posve poludjelih likvidatora novim izvršiteljima. Jasno je da bez velikih ovlasti nije mogao biti u logoru, prisustvovati smaknućima, a kamoli da bi tamo mogao zapovijedati nazočnim zapovjednicima. Novoselovo pismo je objašnjenje događaja koje je u zatvoru u povjerenju opisao Dragoljubu Jovanoviću i koje je ovaj objavio u svojoj knjizi. U pismu je, iako na više literarni način, opisao i priču nekog drugog zatvorenika na Golom otoku, koji je bio zapovjednik jedne od četa koja je vršila pogubljenja uz protutenkovski jarak. Iz njegova opisa nije jasno koji bi to rov bio, iako iz korespondencije s Novoselom proizlazi da je riječ protutenkovskom rovu pokraj Maribora. Žrtve su bile u donjem rublju, djeca uz majke samo u majicama. Molbe i preklinjanje majki neka se smiluju barem djeci bili su uzaludni. Zarobljenici su imali vezane ruke i noge, a kad su ih vojnici kao životinje pobacali iz kamiona, svaki pokušaj bijega bio je nemoguć. Dva vojnika iz čete svakoga su posebno uhvatila za ruke i privela do ruba rova licem okrenutim prema jami. Držali su ga tako dugo dok mu likvidator nije prislonio oružje na zatiljak i kratkim ga rafalom usmrtio. Vojnici su ga nakon toga gurnuli u rov. Uz likvidatora su stajala još dvojica vojnika s puškama. Pucali su na one koji su pokazivali znakove života. Za to su vrijeme prva dvojica vojnika otrčala prema kamionu po iduću žrtvu.

²⁴ Dragoljub JOVANOVIĆ, *Muzej živih ljudi*, II, Beograd, 1990., 352.-353. Prilog pismo Đorđa Novosela od 4. 6. 1988. Na knjigu me je upozorio Pavel Jamnik, na čemu mu ovdje zahvaljujem. Jamnik je od žene i sina Đorđa Novosela dobio i objašnjenje nekih okolnosti suradnje između Jovanovića i Novosela, koje proizlaze iz njihova zajedničkog boravka na Golom otoku. Đorđe NOVOSEL, tipkopis, 24. Vidi detaljniju analizu u: Pavel JAMNIK, "Zakaj množični po-boji", u: *Resnica in sočutje. Prispevki k črni knjigi titoizma. Poročilo 3. Poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009-2011*, ur. Jože Dežman, 84.-120.

Ubijanje se odvijalo bez zastoja, a do prekida bi došlo jedino u slučaju ako je kamion sa zarobljenicima zakasnio. Nakon što bi u rov nabacali ljude u nekoliko redova jednog preko drugog, pomaknuli bi se prema naprijed uzduž rova.²⁵

Gradnja autoceste

Lokalni stanovnici su znali za zatrpani protutenkovski rov u Teznom. Ipak se nije znalo za njegove dimenzije, kao što nije bilo nikakvih neposrednih tragova da tamo ima ostataka ljudskih tijela. Desetljećima je tom području bio ograničen pristup, a to je prikriveno grobište, kao i druga takva grobišta, bilo izbrisano iz javnoga sjećanja. No vlasti su znale da je na tom području prikriveno grobište. Naime područje je bilo u dokumentima Republičkoga sekretarijata za narodnu obranu iz 1984., osigurano kao područje vojnih groblja.²⁶ Kad su sredinom 1990-ih planirali izgradnju autoceste pored Maribora, planeri su, zahtijevajući suglasnosti, ustanovili da će trasa autoceste ići kroz Tezensku šumu i da će prijeći protutenkovski rov te da će najvjerojatnije naići na ljudske posmrtno ostatke. Državna su tijela već u svibnju 1996. prihvatila stav da se trasa autoceste može graditi preko spomenutog područja, i to pod određenim uvjetima. Uvjeti su nalogali način obavještanja u slučaju pronalaska posmrtnih ostataka, prisutnost mjerodavnih institucija, postupak i način identifikacije, tj. pokopa, tko snosi troškove itd.²⁷ Ni Ministarstvo za obranu, sljednik Republičkoga sekretarijata za narodnu obranu, nije imalo primjedbi u vezi s gradnjom. Pojasnili su da je područje bilo zaštićeno na temelju Zakona o općenarodnoj obrani i društvenoj samozaštiti radi zaštite od mogućih zahvata. Poslije ta odredba, prigodom prihvaćanja novih zakona o obrani, nije obnovljena. Ministarstvo za obranu smatralo je da odluka o daljnjoj zaštiti više nije u njihovoj nadležnosti jer s stajališta obrane nema više razloga za zaštitu.²⁸ Odluka Ministarstva je razumljiva s obzirom na to da se u petnaest godina do stupanja odluke na snagu promijenio društveni sustav i odnos prema prikrivenim grobištima, koja sve od 1945. nisu smjela postajati i za koja se nije smjelo znati. Detaljnije su se o daljnjim postupcima, u slučaju pronalaska trupala, dogovorili u siječnju²⁹ i veljači³⁰ 1999. na koordinacijskim sastancima projekta za

²⁵ D. JOVANOVIĆ, *n. dj.*, 257.-261.

²⁶ Odredba Republičkega sekretarijata za ljudsko obrambo SRS, št. SZ-800/239 z dne 17. VII. 1984.

²⁷ Policijska uprava Maribor (dalje: PU Maribor), Dosje Bohova, Stališče do poteka trase avtoceste mimo Maribora, št. 353-01/1-96, 31. V. 1996.

²⁸ Dokumentacija Službe za vojna grobišča pri Ministrstvu za delo družino in socialne zadeve (dalje: SVG), Stališče Ministrstva za obrambo št. 864-6/96, 15. I. 1996.

²⁹ SVG, Zabeležka koordinacijskega sestanka projekta izgradnje avtoceste Slivnica – Pesnica s priključnimi cestami u zvezi z varovanjem zavarovanih območij, 22. I. 1999. Sudjelovali su predstavnici Instituta za sudsku medicinu, Uprava za unutarnje poslove Maribor, Gradska općina Maribor, Upravna jedinica Maribor, Policijska postaja Maribor, Veking d.o., Društvo za državne ceste.

³⁰ SVG, Zabeležka 2. koordinacijskega sestanka u zvezi z varovanim območjem na trasi avtoceste Slivnica – Pesnica. Do tada je šuma na tom području uglavnom već bila posječena i

izgradnju autoceste. Postupak je bio određen i Uredbom o lokacijskom planu za odsjek autoceste Slivnica – Pesnica, gdje se navodi:

Osiguranje zaštićenih područja: trasa autoceste ide po odsjeku od km 5 + 900 do k, 6 + 150 preko zaštićenog područja grobova iz Drugog svjetskog rata (Odredba RSLO SRS, br. SZ-800/239, dne 17. 7. 1984.). Riječ je rubovima zaštićenih parcela. Prije početka građevinskih radova potrebno je pristupiti sondiranju područja. Na početku sondažnih radova potrebno je obavijestiti Ministarstvo za rad, obitelj i socijalna pitanja.

Kod mogućih pronalazaka posmrtnih ostataka pokopanih na području radova potrebno je odmah zamoliti za suradnju zdravstvenoga inspektora. O pronalascima treba odmah obavijestiti Ministarstvo za rad, obitelj i socijalna pitanja. Posmrtno ostatke svake osobe potrebno je odvojeno skupiti i označiti te prevesti u mrtvačnicu do privremenog ukopa na groblju, koje će biti naknadno određeno. Zbog moguće identifikacije potrebno je u posebne vrećice prikupiti i eventualne osobne predmete. O potrebnom prijenosu kostiju odlučuje Gradsko vijeće gradske općine Maribor na temelju prethodnog mišljenja Ministarstva za rad, obitelj i socijalna pitanja. Ako će biti moguća identifikacija, treba je izvršiti i, ako je moguće, tj. ako su još živi, obavijestiti najužu rodbinu pokopanih, da mogu prenijeti njihove posmrtno ostatke u svoje grobove.³¹

Nadene prve žrtve. Početak istrage

Radnici Pogrebnog zavoda Maribor i stručnjaci Instituta za sudsku medicinu počeli su s radovima 7. travnja 1999. i istoga su dana naišli na posmrtno ostatke. Obavijestili su sudskog istražitelja Marjana Bizjaka, koji je u društvu državne tužiteljice Zore Lešnik pregledao mjesto na kojemu su našli ostatke. Dokumentirali su gornje ekstremitete svezane žicom i lubanje, od kojih je jedna imala strijelnu ranu, što je potvrdilo sumnju da je riječ o kaznenom djelu. Sudac je nastavak iskopa odredio za 12. travnja.³² U odluci upućenoj stručnjacima Instituta za sudsku medicinu u Ljubljani istražni je sudac zahtijevao da iskop obave stručno i neka učine sve što je potrebno da se utvrdi identitet žrtava, tj. njihovih ostataka. Zbog toga su trebali opisati sve njihove posebnosti, osobito starost, spol i sve ostalo što bi pomoglo utvrditi identitet žrtve. U slučaju da ne mogu ustanoviti identitet, zahtijevao je pojašnjenje. Stručnjaci su trebali objasniti koji je bio neposredan uzrok smrti osobe čije bi ostatke našli i kada je smrt nastupila. Trebali su ustanoviti broj žrtava i što točnije vrijeme smrti te odgovoriti na pitanje jesu li žrtve umrle na mjestu pronalaska ili su bile

djelomično očišćena, kao što su već bila dobivena zemljišta ili suglasnost vlasnika za moguće ekshumacije te izabran izvođač za izgradnju ("SCT" i "GIZ Gradis"). Na sastanku su prihvatili i detaljne zaključke o početku sondiranja, tj. iskopavanja, i to najprije na već poznatim parcelama br. 534/1, 534/8 i 594/1 u katastarskoj općini Bohova. Operativni sastanak, na kojem su odredili zadatke izvođača, održao se 26. ožujka 1999. u sjedištu Društva za državne ceste.

³¹ Uradni list RS, št. 41-1816/1998, RS 72-3392/2000 (spremembe in dopolnitve).

³² PU Maribor, Dosje Bohova, Depeša Jurija Permeta, svetovalca ministra za notranje zadeve, št. 0221-20-3570, 7. IV. 1999.

prebačene s drugog mjesta, jesu li bile vezane i na koji način. U slučaju da su bile ustrijeljene, stručnjaci su trebali ustanoviti daljinu s koje se pucalo i vrstu oružja.³³

Tko je trebao voditi postupke u vezi s pokopom i uređenjem grobišta?

Nakon što su radnici naišli na posmrtnu ostatke, Vlada je naredila šestorim ministarstvima da se usklade i provedu sve potrebne mjere za odgovarajuće uređenje i zaštitu osiguranog područja s grobovima i time omogućuće što brži nastavak gradnje odsjeka autoceste.³⁴ Za koordiniranje su odredili Ministarstvo za rad, kojemu su nekoliko godina prije priključili Ministarstvo za borbe i vojne invalide i koje je obavljalo zadatke povezane s prikrivenim grobištima i žrtvama u njima. No Ministarstvo se proglasilo nenadležnim, a Vladinoj je komisiji kao razlog navelo da su to žrtve iz razdoblja nakon službenog završetka Drugog svjetskog rata u Europi.³⁵ Ni Vladina komisija nije se smatrala nadležnom s obzirom na to da je bila samo stručno savjetničko tijelo Vlade, bez proračunskih i kadrovskih potencijala, a osim toga nije bila uključena ni u dotadašnja usklađivanja. Unatoč protivljenju Vlada je za koordiniranje postupaka odredila Ministarstvo za rad.³⁶ Ali Ministarstvo je i poslije htjelo izbjeći taj zadatak, što je unosilo zabunu među izvođače radova.

Koju bi dužinu rova trebalo istražiti?

Postavlja se pitanje zašto se 1999. nisu odlučili iskopati ili barem istražiti rov po cijeloj dužini. Odluka nije bila povezana s razlozima pijeteta ni utvrđivanjem dužine zatrpanog dijela rova, nego je bila pragmatične prirode, tj. ovisna o financijskim sredstvima i povezana s pitanjem treba li za potrebe kaznenog postupka iskopati sva trupla ili ne.³⁷ Glavna državna tužiteljica Zdenka Cerar već je potkraj travnja objasnila da za potrebe sudskog postupka nije potrebno iskopati sve žrtve.³⁸ Istražni je sudac 14. svibnja ocijenio da je dotadašnjim iskopom skupljeno dovoljno dokaza potrebnih za provedbu mogućih kaznenih postupaka te je odredio da se sudska ekshumacija i analiza Instituta za sudsku medicinu zaključuje.³⁹ Možda su i zbog toga opisi nađenih posmrtnih

³³ Institut za sodno medicinu (dalje: ISM), Odredba preiskovalnega sodnika Marjana Bizjaka št. Kpd 199/99, 9. IV. 1999.

³⁴ Generalna policijska postaja (dalje: GPU), Dosje Bohova, Sklep vlade RS na 104. seji, št. 355-03/98-8, 8. IV. 1999.

³⁵ GPU, Dosje Bohova, Dopis št. 174-01-008/98-07, 15. IV. 1999.

³⁶ Zabeleška s sastanka predstavnika ministarstev, urada predsednika vlade, komisije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, sekretariata vlade, 7. V. 1999. (u posjedu autora).

³⁷ GPU, Dosje Bohova, Zapis sastanka na ministarstvu za pravosodje, 21. IV. 1999.

³⁸ GPU, Dosje Bohova, Dopis namestnika generalnega direktorja policije šefinji kabineta ministra za notranje zadeve, št. 0221-1-221/59-99/01, 29. IV. 1999.

³⁹ ISM, Dopis preiskovalnega sodnika Marjana Bizjaka, št. Kpd 199/99, 14. V. 1999.

ostataka nakon broja 700 nešto siromašniji. Tako su istražili samo onu dužinu rova (70 m) koliko im je bilo potrebno za nastavak gradnje autoceste. Nastavak jarka istočno i zapadno od trase nisu dirali.

Iskop. 17 leševa po dužnom metru rova

Radnici Pogrebnog zavoda Maribor i stručnjaci Instituta za sudsku medicinu otkopali su do 22. lipnja u 70 m dugom rovu, širokom od 4 do 6 m i dubokom od 3,20 do 3,50 m, preko kojeg su izgradili autocestu, 1179 kostura (u policijskom izvještaju navodi se 1150 leševa na 50 m). Našli su prosječno sedamnaest leševa po dužnom metru rova. Bio je nasut šljunkom. U gornjem su sloju između ostataka ljudskih kostiju i iznad njih ležali ostaci vapna. Pomoću građevinskog stroja odstranjivali su gornji sloj zemlje i onda nastavljali iskopavati ručno. Posmrtno su ostatke uklanjali postupno po slojevima i slagali ih u smislenu cjelinu. Istodobno su u istu cjelinu smještali nađene predmete i ostatke obuće. Mjesto nalaza lubanje označili su brojem i strelicom koja je pokazivala smjer položaja trupla. Posmrtno ostatke stavljali su u označene polivinilske vreće i svaki dan na kraju iskopavanja prevozili ih u mrtvačnicu na groblje Dobrava. Tamo su ostatke izvukli iz vreća, slagali ih i ponovno pregledali te ih opisivali, tj. diktirali opis u diktafon. Zapisnike su izradili poslije, na Institutu za sudsku medicinu u Ljubljani. Nakon pregleda, kriminalistički tehničari preuzeli su nađene predmete i ostatke svakog trupla te ih odvojeno označili i fotografirali. Nakon fotografiranja spremili su ostatke leševa u označene vreće u posebnoj zgradi na groblju. Kosturi su bili pronađeni u najrazličitijim položajima i međusobno isprepleteni. Pojedine su kosti bile jako oštećene. Kod većine pronađenih kostura vidljivo je da su nadlaktice i podlaktice bile svezane žicom. U nekim su slučajevima žicom bili vezani i donji ekstremiteti. Na pojedinačnim su lubanjama bile vidljive i prostrijelne rane. Uz kosture su našli i ostatke odijela, gumbe, dijelove kožnih remena i osobne predmete. Po svemu sudeći, pri iskopavanju nisu bili pažljivi kod zaštite, tj. skupljanja predmeta. Predmeti, napose oni veće vrijednosti, bili su plijen raznih sakupljača. Visok časnik slovenske vojske u mirovini i poznati sakupljač vojnih predmeta pokazao mi je 2005. odlikovanje koje je bilo pronađeno pri iskopavanju. Policija je zaštitila samo 84 predmeta, primjerice gumbe s oznakom "NDH" i "U", ustaške značke, značke na džepovima, obično i vjenčano prstenje, novčanike, žlice, pribor za brijanje, zlatnike, vojničke cipele, iako je iz popisa sudskomedijskih stručnjaka vidljivo da je predmeta bilo mnogo više.

Uz kosture su našli i ostatke streljiva za ručno vatreno oružje. Stručnjaci s područja sudske medicine potvrdili su da su žrtve bile ubijene vatrenim oružjem na mjestu gdje su nađene. Nisu naišli na znakove da su žrtve nakon ubojstva bile oskrvnjene. Nađeni predmeti i obuća potvrđuju da je većina ubijenih pred smrt bila odjevena u vojničke odore, iako nisu utvrdili čije. Nije se moglo utvrditi ni to jesu li žrtve bile pripadnici iste uniformirane skupine ljudi. Na temelju nađenih predmeta pretpostavljamo da su u tom dijelu rova pored hrvat-

skih i žrtve drugih narodnosti. Sačuvani ostaci potvrđuju da je riječ o dva tipa obuće: vojničke cipele i čizme te opanci izrađeni od automobilskih guma.⁴⁰

Na 214 stranica dugom zapisu, u kojem su opisi posmrtnih ostataka žrtava, najviše je podataka o spolu, prostrijelnim ranama, pojedinačnim značajkama dugih kostiju i predmetima koji su nađeni uz žrtve. Za primjer navodim kako izgleda opis za prvu i drugu te posljednje dvije žrtve.

KOSTUR BR. 1

Kosti lubanje zdrobljene su u više većih fragmenata od kojih su pojedinačni međusobno rastavljeni i po šavovima. Riječ je lubanji nepoznatog spola, vjerojatno mlađe osobe. Ranija oštećenja na njoj nisu primijećena. Nadalje, 2 dijela medeničnih kostiju, koji su isto tako zdrobljeni u dva veća i više manjih fragmenata, koje međusobno nije moguće sastaviti i zbog toga spol nije raspoznatljiv.

2 bedrene kosti dužine 42 cm, 2 goljenice sa zdrobljenim zglobnim površinama i 1 osrednji dio lijeve lišnjače. Uz kostur su nađene i 2 cipele dužine oko 29 cm i 2 nadlaktične kosti na kojima nema nekih posebnosti. Potplati su okovani i obje pete su metalne. Kosti podlaktice su zdrobljene i nisu prepoznatljive. Uz lubanju su nađene 2 fiksne zubne proteze – most od bijelog metala koji je stavljen između trojke i petice i zauzima oko 5 zuba. Osim toga tu su i prsten od žutog metala s ravnom površinom bez oznaka, koja je slična pečatnom prstenu.

KOSTUR BR. 2

Kosti lubanje zdrobljene su u više fragmenata, od kojih je relativno dobro sačuvan lubanjski svod kod dijela tjemena. Pojedinačne kosti međusobno su rastavljene po šavovima. Spolne značajke prema lubanji nisu raspoznatljive, a vjerojatno je riječ o lubanji mlađe osobe koja još nije imala okoštalih šavova. Na manjem fragmentu zatiljka nađen je okrugao defekt pravilnih oblika koji se djelomično ljevkaasto širi prema unutra, a na vanjskoj je strani ravnih rubova i promjera oko 9 mm te je najvjerojatnije prostrijelni defekt. Medenične kosti isto su tako jako oštećene, na obje strane manjkaju trtice i veći dio stidne kosti. Spol iz tih kostiju nije moguće razabrati. Dalje, 2 bedrene kosti, koje su jako oštećene na obje zglobne površine; njihova se dužina ne može odrediti. 2 cjevanice i kompletne kosti obaju gornjih ekstremiteta, gdje se opaža na obje nadlaktične kosti žica koja je zavezana u omču oko nadlaktične kosti. U blizini nađenih kostiju nađeno je još ostataka žice, koji su na pojedinačnim mjestima svezani u čvor. Uz truplo je nađen i par gumenih potplata dužine oko 29 cm i neokovani potplat te više sitnih komada slabo sačuvane tkanine i manji dio kožnog remena bez posebnih značajki.

KOSTUR BR. 1178

Kostur pripada odrasloj osobi nejasnog spola, mlađeg uzrasta. Lubanjske kosti djelomično su oštećene. U zatiljku su desno 2 prostrijelna defekta koji leže jedan iznad drugog na udaljenosti od 25 mm, gledano od sredine oba. Oba se defekta prema unutra karakteristično ljevkaasto šire. Među njima je očita stara ozljeda u dužini 17 mm. Zubalo je stalno, potpuno, zdravo, bez znakova stomatoloških in-

⁴⁰ ISM, Vmesno izvedensko mnenje, 22. IV. 1999.; Končno poročilo (računalniška datoteka); PU Maribor, Dosje Bohova, Poročilo Okrožnega državnega tožilstva u Mariboru o spremljanju iskopavanja, 12. VII. 1999.

tervencija. Medenična kost i križna kost posve su zdrobljene i manjkaju? Bedrene kosti su oštećene. Lijeva bedrena kost dužine je od 39,5 cm.

KOSTUR BR. 1179

Riječ je o nepotpunom zadnjem iskopanom kosturu, kao i za dijelove triju glava, za jednu lijevu cjevanicu i 10 djelomično oštećenih nadlaktičnih kosti. Pregledom zubala vidljiv je u jednoj čeljusnoj kosti most od bijelog metala, koji zauzima prva četiri zuba lijevo i 1. zub desno.⁴¹

Na temelju nađenih predmeta možemo zaključiti da su u tom dijelu rova vjerojatno pored Hrvata bili i pripadnici drugih nacionalnosti. Stručnjaci sudske medicine evidentirali su među žrtvama kosti koji su pripadale, tj. koje bi mogle pripadati, osobama ženskog spola. Zbog slabo sačuvanih kostiju kod opisa se više puta navodi da “navedene značajke govore da je riječ o osobi ženskog spola”. Opis posmrtnih ostataka svih 1179 žrtava i predmeta koji su nađeni uz njih trebalo bi još detaljnije analizirati.

Istraga. Kazneno djelo ratnog zločina nad vojnim zarobljenicima

Veleposlanstvo Republike Hrvatske istog je dana kada su sredstva javnog priopćavanja objavila vijest o tome kako je potvrđeno da je riječ o prikrivenom grobištu molilo za informacije Ministarstvo za promet i veze te Ministarstvo za rad.⁴² Poslije se notom obratilo slovenskom Ministarstvu za vanjske poslove s molbom za razgovor s predsjednikom Okružnog suda u Mariboru i za razgledavanje grobišta. Sastanak kod predsjednika Okružnoga suda održan je 5. svibnja 1999. uz prisutnost predstavnika slovenskog Ministarstva za pravosuđe i Ministarstva za vanjske poslove, istražnog suca i glavne državne tužiteljice.⁴³ Informacije je od slovenskih državnih tijela tražilo i hrvatsko Ministarstvo unutarnjih poslova, koje je od županijskoga Državnog tužiteljstva u Zagrebu dobilo zahtjev za skupljanje obavijesti radi utvrđivanja okolnosti i počinitelja kaznenog djela “ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika”.⁴⁴

Policija je 1999., s obzirom na dužinu zatrpanog protutenkovskog rova i usporedbom broja žrtava po dužnome metru rova, ocijenila da ima od 7000 do 10 000 žrtava. Opis povijesnih okolnosti i procjene žrtava sažela je, više ili manje, iz razgovora s mariborskim povjesničarom dr. sc. Marjanom Žnidaričem, ravnateljem Muzeja narodnog oslobođenja u Mariboru.⁴⁵ Policija je obavila

⁴¹ ISM, Računalniška datoteka, Tezno_Porocilo 99. Iz opisa kostura br. 1179 proizlazi da su skupljači u vreću stavili ostatke kostura više osoba.

⁴² SVG, Dopis veleposlanika RH dr. Ivice Maštruka, 9. IV. 1999.

⁴³ SVG, Sestanek pri predsedniku okrožnega sodišča u Mariboru, 5. V. 1999; Poročilo ministarstva za pravosodje, 6. V. 1999., i Zapis o razgovoru predstavnika ministarstva za zunanje zadeve, št. 388-10122, 6. V. 1999.

⁴⁴ GPU, Dosje Bohova, dopis, št. 511-01-22/5-45210/99, 26. VI. 1999.

⁴⁵ Usporedi policijski izvještaj i članak Marjana ŽNIDARIČA “O žrtvah u bohovskem gozdu pri Mariboru”, *Svobodna misel* (Ljubljana), 28. V. 1999., 5., i: ISTI, *Delo, Sobotna priloga*, 17. VI. 1999., 1.

više informativnih razgovora, ali nije uspjela pronaći neposredne svjedoke. Od hrvatske policije dobili su zapisnik razgovora s Aleksom Letićem, pripadnikom 3. čete 4. bataljona 15. majevičke brigade. Provjerili su i osobe čija su se imena pojavila u javnim glasilima. Ustanovili su da je u svim primjerima bila riječ o iskrivljavanju činjenica i pokušajima diskreditiranja onih osoba koje su se spominjale kao mogući izvor informacija.⁴⁶ Policija je u izvještaju naglasila da je o sudbini zarobljenika na mariborskom području odlučivala Ozna 3. JA i da su žrtve “pripadnici ustaške vojske”.⁴⁷

Jedan preživjeli pripadnik vojske NDH čak je predao tužbu protiv tadašnje Vlade Republike Slovenije i Jugoslavenske armije kao krivaca za “zlostavljanje i ubojstva ratnih vojnih i civilnih zarobljenika Hrvata 1945. godine”⁴⁸, koju je na poziv suda dopunio i promijenio u tužbu protiv predsjednika i Vlade Republike Slovenije jer “prikrivaju genocid prošle vlade, vlade NRS, koja je počela s radom 9. svibnja 1945 i koja je organizirala logore oko Maribora, na Bohovem travniku (Bohovo livadi), sada tezenska šuma, i okolici te zakopala u protutenkovskom rovu i dvije šljunčare oko 60 tisuća hrvatskih vojnih zarobljenika i civila”.⁴⁹ Tužiteljstvo u Mariboru prijavu je odbacilo uz objašnjenje da predsjednik i Vlada Republike Slovenije nijednim postupkom nisu prikrivali mogući genocid i da ne skrivaju ili nisu skrivali moguće počinitelje kaznenoga djela.⁵⁰ Ovdje treba upozoriti na to da je 8. listopada 1999. Policijska uprava Maribor podnijela prijavu protiv nepoznatog počinitelja jer je “potkraj Drugog svjetskog rata u k.o. Bohova na lokaciji tenkovskoga rova u suprotnosti s pravilima međunarodnoga prava izvršio smaknuća vojnih zarobljenika koji su bili zarobljeni 1945. godine prilikom pokušaja prijelaza slovensko-austrijske granice na Poljanah u Koruškoj”.⁵¹ Državno je tužiteljstvo djelo okvalificiralo kao kazneno djelo ratnog zločina nad vojnim zarobljenicima prema čl. 376. Kaznenog zakonika Republike Slovenije.

⁴⁶ PU Maribor, Uradni zaznamek razgovora z Hermino Melavc, koja je u *Večernjem listu* 6. VI. 1999. u članku pod naslovom “Slovinci neće iskopati 40.000 kostura Hrvata zbog oca Janeza Drnovška” spomenuta kao izvor informacija, 9. VI. 1999.

⁴⁷ GPU, Dosje Bohova, Poročilo PU Maribor okroženmu državnemu tožilstvu Maribor, št. 0221-20-5-243-23/99, 12. VII. 1999. P. JAMNIK, “*Akcija Sprava*”: *ugotovitve policijskega preiskovanja povojnih poboje: zaključno poročilo*, Ljubljana, 2004., 41.-42.

⁴⁸ GPU, Dosje Bohova, Tožba Dragana Truhlija, 15. XI. 2011.

⁴⁹ Okrožno državno tožilstvo Maribor (dalje: ODT Maribor), Ovadba Dragana Truhlija, 18. XII. 2001.

⁵⁰ ODT Maribor, Sklep, št. III KT 653/02, 3. IV. 2002.

⁵¹ *Isto*.

Odaziv medija

Iskop su mnoštvom priloga zabilježili i mediji.⁵² Njihove izvještaje možemo razvrstati u četiri skupine. Nekoliko je članaka prikriveno grobište u Teznom spomenulo još prije nego što se prigodom izgradnje autoceste naišlo na ljudske ostatke.⁵³ Nakon potvrde da je riječ o prikrivenom grobištu informaciju su prenijeli gotovo svi mediji i o tome su povremeno javljali u travnju, svibnju i lipnju. Neki su autori više ili manje minimalizirali smaknuća u Teznom, tumačili ih u kontekstu osvete i navodili mnogo manji broj žrtava. U tom se smislu najviše ističe članak koji sažima poznate stavove general-majora u mirovini Marjana Kranjca. S druge strane bili su komentari koji su upozoravali na tobožnje iščudavanje i potrebni pijetet.⁵⁴

Tezno je ponovno imalo središnje mjesto u medijima u prvoj polovini lipnja, u reakcijama na članak *Večernjeg lista* koji je u vezi sa smaknućima u Teznom spominjao sudjelovanje oca predsjednika Republike Slovenije Ivana Drnovšeka (pravo mu je ime bilo Viktor, op. a.).⁵⁵ Članak je poprilično uzbudio slovensku javnost. Priča se temeljila na svjedočenju udovice nekadašnjeg pripadnika brigade Vojske državne varnosti, kasnije jedinice 2. divizije

⁵² Vidi Mateja BAVDAŽ, *Evidentiranje prikritih grobišča u Republici Sloveniji*, magistrsko delo (mentor Mitja Ferenc) Univerza u Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana, 2010., 144.-147.

⁵³ I. G., M. O., "Gramoznica in grobišča", *Delo*, 3. II. 1999.; Mičo SMAKA, "Ravnanje po mednarodnih pravilih", *Večer*, 4. II. 1999., 15.; ISTI, "Tako občutljivih dio se ne gre letovati barbarsko", *Večer*, 10. II. 1999., 15.; D. L. KOLNIK, "Nestrokovno dopolnilo", *Večer*, 9. III. 1999., 26.; Vinko VODOPIVEC, "Pravočasno poravnati dolg", *Večer*, 9. III. 1999., 26.; Otmar KLIPŠTETER, "Čudno rastlinje nad hrvaškimi kostmi", *Nedeljski dnevnik*, 28. III. 1999., 6.-7.; *Dnevnik 2*, TV SLO 1, 1. IV. 1999.

⁵⁴ Elizabeta ZORMAN, "Potrjuje najdba sodnih medicincev govovice? Bo najdba potrdila govovice?", *Večer*, 9. IV. 1999., 1., 5.; Majda STRUC, "Množično grobišče na trasi avtoceste", *Delo*, 9. IV. 1999., 2.; MIŠ, "Kaj bo z avtocesto", *Večer*, 10. IV. 1999., 3.; M. STRUC, "Na trasi avtoceste res tisoči ustašev?", *Slovenske novice*, 10. IV. 1999., 4.; Maks MEDVED, "Obnašajmo se evropsko", *Večer*, 19. IV. 1999., 25.; Ljubo MIŠIČ, "Grobišča ob avtocesti bodo spoštovana", *Večer*, 21. IV. 1999., 4.; Viki MLAKAR, "Smrt u jarku", *Mag*, 21. IV. 1999., 48.; M. STRUC, "Iskopali že 130 okostij", *Delo*, 24. IV. 1999., 3.; OK, "Skeletov je bilo na kupe", *Dnevnik*, 24. IV. 1999., 31.; STA, "Anton Bergauer na trasi avtoceste na Teznu", *Večer*, 26. IV. 1999., 3.; I. ŽAJDELA, "Z rovokopačem po grobišču", *Demokracija*, 30. IV. 1999., 4.; Zora ŠTOK, "Doslej iskopali Kosturi nad dvesto pobitih", *Večer*, 8. V. 1999., 2.; M. F. KRANJEC, "Slovenski general pisal o grobiščih u Stražunu", *Nedeljski Dnevnik*, 9. V. 1999., 8.; Karl CEPL, "Grobišča u Mariboru", *Večer*, 10. V. 1999., 24.; Olga CVETEK, "Množična grobišča", *Delo*, 13. V. 1999., 11.; Miloš ZWOLF, "Smrt u jarku – zadnjokrat", *Mag*, 19. V. 1999., 35.; M. ŽNIDARIČ, "O žrtvah u bohovskem gozdu pri Mariboru", *Svobodna misel*, 28. V. 1999., 8.; O. KLIPŠTETER, "Prah desetletij skriva krvnike", *Nedeljski Dnevnik*, 6. VI. 1999., 17.; ISTI, "Prvi dokazi krutega zločina", *Večer*, 9. IV. 1999.; ISTI, "Prah desetletij skriva krvnike", *Nedeljski dnevnik*, 6. VI. 1999., 17.; DR, "Slovenska namera prikrivanje možnih storilcev?", *Večer*, 7. VI. 1999., 2.; STA, "Krivci za zločine so menda še živi", *Delo*, 7. VI. 1999., 20.; M. ŽNIDARIČ, "Dolge sence nekega gozda", *Delo*, 26. VI. 1999.; BP, "Iskopali tisočo žrtve", *Večer*, 15. VI. 1999.; Dokumentacija TV Slovenija (dalje: TV DOK), *Dnevnik*, 9. IV. 1999., VKA D3199/2, *Obzornik*, 13. IV. 1999., VKA D3203/1, Reportaža, *Zločini u Bohovskem gozdu* (autorica Polona Pivec), 29. IV. 1999., VKA D2418/5.

⁵⁵ Željko GRGIČ, Damir HUMSKI, "Slovinci neće iskopati 40.000 kostura Hrvata zbog oca Janeza Drnovšeka?!", *Večernji list*, 6. VI. 1999., 20.-21.

KNOJ-a, koja je svoju izjavu u *Večernjem listu* demantirala već dva dana nakon objavljivanja. Osim što su u članku spomenute osobe koje tih dana nisu bile u okolici Maribora, štoviše bile su izvan Slovenije, najbizarnija je bila optužba na račun oca predsjednika Vlade Republike Slovenije, jer je Viktor Drnovšek u to vrijeme, i to do 6. lipnja 1945., bio interniran u koncentracijskom logoru Dachau u Njemačkoj.⁵⁶

Grobište u Teznom u medijima je ponovno dobilo prostor kad se postavilo pitanje mjesta sahranjivanja nakon što su posmrtni ostatke pokopali na mariborskom groblju. Do kraja godine o Teznom je objavljeno još nekoliko članaka.⁵⁷

Tko će platiti iskop?

Nakon ekshumacije, sudskomedicinske analize i pokopa posmrtnih ostataka pojavilo se pitanje tko će platiti troškove. S obzirom na to da Vlada nije htjela platiti troškove građevinskom poduzeću "SCT", došlo je do tužbe, koja se povlačila u razdoblju od gotovo 10 godina. Viši je sud 2009. odlučio da Vlada mora "SCT-u" isplatiti 1,2 milijuna eura za troškove iskopavanja, sudskomedicinske ocjene i pokop 1179 žrtava.

Poduzeće "SCT", koje je gradilo odsjek autoceste, platilo je za iskopavanje, sudskomedicinsku ocjenu i pokop žrtava više od 640.000 eura. Taj je iznos u

⁵⁶ STA, "Grobo potvarjanje dejstev", *Dnevnik*, 8. VI. 1999., 4.; Grega REPOVŽ, "Zanikane navedbe Večernjega lista", *Delo*, 8. VI. 1999., 2.; Domen MAL, "Drnovškov oče in hrvaške kosti", *Slovenske Novice*, 8. VI. 1999., 2.; DR, "Zlonameren poskus diskreditacije Drnovška", *Večer*, 8. VI. 1999., 5.; Marjan BAUER, "Zakaj?", *Slovenske Novice*, 9. VI. 1999., 2.; Boris JEŽ, "Dolge sence nekega gozda", *Delo*, 9. VI. 1999., 3.; Bogdan SAJOVIC, "Hrvati pobiti z mitraljezi", *Slovenske novice*, 9. VI. 1999., 4.; Srečko NIEDERDORFER, "Sočutje do mrtvih in živih", *Večer*, 9. VI. 1999., 5.; Blaž ZGAGA, "Ustaše so odpeljali hrvaški knojejci", *Večer*, 10. VI. 1999., 5.; Vanessa ČOKL, "S sprenevedanjem ne bo šlo", *Večer*, 10. VI. 1999., 5.; Žare ROJC, "Slovenci neče iskopati 40.000 kostura Hrvata zbog oca Janeza Drnovškeka?!", *Kaj*, 10. VI. 1999., 6.; Tomaž J. ŠAUNIK, "Trgovanje s kostmi. Kaj se je zgodilo s 40.000 okostnjaki Janeza Drnovška", *Mladina*, 14. VI. 1999., 8.; STA, "Krivci za zločine so menda še živi", *Delo*, 7. VI. 1999.; TV DOK, *Dnevnik*, 7. VI. 1999., VKA D3258/2, Odmevi, 8. VI. 1999., VKA D3259/3.

⁵⁷ R. S., "Še vedno nepokopani", *Demokracija*, 17. VI. 1999., 3.; STA, "Slovenci bi kosti sežgali", *Večer*, 21. VI. 1999., 7.; M. STRUC, "Iskopali 1179 skeletov", *Delo*, 24. VI. 1999.; Tine VELIKONJA, "Brezno ga je pogoltnilo", *Delo*, 26. VI. 1999., 43.; Petra SLANIČ, "Vsaka žrtve ima pravico do groba", *Dnevnik*, 31. VII. 1999., 4.; STA, "Pokopali posmrtni ostanke žrtve povojnih pobojev na Teznu", 30. VII. 1999.; Darinko KORES JACKS, "Naj končno počivajo u mirul", *Večer*, 31. VII. 1999., 10.; M. STRUC, "Pokopali žrtve povojnega svibnja", *Delo*, 31. VII. 1999., 2.; Mateja HRIBAR, "Nedolžne žrtve simbolizirajo trpljenje", *Demokracija*, 5. VIII. 1999., 5.; M. F., "Ob žalni slovesnosti 1179 žrtvam povojnih pobojev na Teznom", *Slovenske Brazde*, 5. VIII. 1999., 11.; Karlo SMODIŠ, "Naj vam bo lahka slovenska zemlja!", *Družina*, 8. VIII. 1999.; L. P., "Slovensko kulturno izročilo spomina na mrtve", *Demokracija*, 26. VIII. 1999., 8.; Marko KREMŽAR, "Slovenija molči...", *Družina*, 22. VIII. 1999., 21.; E. ZORMAN, "Neznani storilec in neprepoznane žrtve", *Večer*, 19. X. 1999., 5.; Vesna VUKOVIĆ, Sonja H. VOGRIČ, O. KLIPŠTETER, Milan GLAVONJIČ, Gordana POSSNIG, "Pravica do dostojnega groba. Najveće grobišće nije preiskano", *Dnevnik*, 30. X. 1999., 2.; OK, "Hrvati hvaležni Mariboru", *Dnevnik*, 30. X. 1999., 4.; TV DOK, Odmevi, 30. VII. 1999., VKA D3311/3.

devet godina s kamatama narastao na 1,2 milijuna eura. Državno pravobraniteljstvo tvrdilo je u ime Bajukove, a onda i Drnovšekove, Ropove i Janšine vlade da Vlada nije nadležna za posmrtno ostatke pobijenih Hrvata te da ekshumaciju i s time povezane troškove trebaju platiti općina i građevinsko poduzeće. No Okružni i Viši sud ustvrdili su da uređenje grobova pobijenih vojnih zarobljenika na području Slovenije spada u državnu nadležnost.⁵⁸ O tobožnjoj zbunjenosti svih spomenutih vlada govori dopis Ministarstva za pravosuđe glavnoj tajnici Vlade Republike Slovenije u kojem je obavještava da su se 21. travnja 1999. dogovorili da će troškovi biti pokriveni iz proračunske stavke Ministarstva za promet i veze.⁵⁹

Tko će urediti grobišta?

Posmrtni ostaci žrtava pokopani su odvojeno i označeni odgovarajućim brojem. Vreće s posmrtnim ostacima položene su u srpnju iste godine u grobove na novom mariborskom groblju u Dobravi, i to u neposrednoj blizini spomenika u obliku presječene piramide s kockom na vrhu i napisom “Mrtvima u spomen – živima za opomenu”. Spomenik je 1990. postavila općina Maribor. Koordinaciju pokopa vodila je Gradska općina Maribor.

Gradsko vijeće općine Maribor još je u vrijeme iskopavanja predlagalo da se uz rov uredi staza, a područje uz autocestu kao park-šuma. Spomen-park opremili bi informativnim natpisima, odgovarajućim zabranama, a možda označili i ostatke temelja radnih logora te protutenkovski rov. Rečeno je da će se žrtve pokopati u zajednički grob pored 1990. izgrađenog spomenika žrtvama poratnih smaknuća na groblju Dobrava. Predlagao se i sljedeći natpis:

Na ovom mjestu i u bližoj okolici pokopano oko 10.000 žrtava smaknuća na kraju Drugog svjetskog rata, vojnika i civila, uglavnom hrvatske nacionalnosti.

Idejni nacrt uređenja izradio je autor objekata na tom groblju arhitekt Vlado Emeršič. Dobivene su i potrebne dozvole za intervenciju u prostor i popisi radova te ponude izvođača. Vladina komisija bila je suglasna s idejnim nacrtom uređenja, uz upozorenje da mora biti jasno napisano da su na lokaciji pokopane žrtve ratnoga nasilja.⁶⁰ Predračun za održavanje spomenika i uređenje rova (rušenje drveća, sječa i piljenje manjeg drveća, čišćenje od šipražja, skupljanje otpada, prijevoz, skladištenje i reciklaža) na području groblja Dobrava procijenjen je na 4,085.640 dinara.⁶¹

⁵⁸ STA, “Država je morala SCT izplaćati 1,2 milijuna evrov za iskop in pokop žrtve povojnih pobojev pri Mariboru”, 17. III. 2009., <<http://www2.scnr.si/Default.aspx>>.

⁵⁹ GPU, Dosje Bohova, Poročilo ministarstva za pravosuđe generalni sekretarki Vlade RS, 9. V. 1999.

⁶⁰ SVG, arhiv Vladne komisije, Dopis Zavoda za prostorsko načrtovanje občine Maribor, 1. VII. 1999. i Dopis Vladne komisije, 18. VI. 1999.

⁶¹ SVG, arhiv Vladne komisije, Predračun Pogrebnega podjetja Maribor, 18. I. 2000.

Prijedlog uređenja u kolovozu je predstavilo i Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, koje je molilo Vladinu komisiju neka utječe na mjerodavne u Gradskoj općini Maribor da dopuste postaviti granitni križ i na zid uklesati natpis na hrvatskom jeziku. Arhitekt Vlado Pirnat predložio je tri metra visok križ s natpisom “Palim hrvatskim vojnicima 1941 – 1945”, a na zidu “Kada mi trava pokrije grob, majko ne plači ti, znaj da Hrvatska neće biti rob, niti će je nestati”.⁶²

Žalobna svečanost, kojoj su prisustvovali predstavnici slovenske i hrvatske države i vjerskih zajednica te oko 1000 ljudi, najviše iz Hrvatske, odvijala se uz spomenik i na livadi gdje su bili položeni posmrtni ostaci. Riječi pomirenja izrekli su potpredsjednik Vlade Republike Slovenije Marjan Podobnik i gradonačelnik Gradske općine Maribor Boris Sovič te zastupnik predsjednika Republike Hrvatske Vice Vukojević, predsjednik zakonodavnog odbora u Hrvatskom saboru. Groblje su blagoslovili predstavnici Rimokatoličke crkve biskup dr. Franc Kramberger, Evangeličke crkve Vladimir Mesarič, Srpske pravoslavne crkve Milan Duduković i Muslimanske vjerske zajednice Ibrahim Malanović.

Nakon pokapanja žrtava pitanje preuređenja protutenkovskog rova u spomen-park sve je više tonulo u zaborav. U srpnju 2000. Pogrebno poduzeće Maribor molilo je Gradsku općinu Maribor neka zahtijeva od Ministarstva za rad da se iz rova istočno od mjesta iskopa prema Ptujskoj cesti, u dužini od 80 do 90 m, ekshumiraju žrtve. Troškove su procijenili na 40 do 46 milijuna dinara. Prema njihovu mišljenju, iskop bi bio prikladnija varijanta nego uređivanje parka svake godine.⁶³ Možda je direktor pogrebnog poduzeća do takvog stajališta došao zbog poslovnog interesa.

Što se tiče konstatacije iz 2007. o dužini rova napunjenog leševima jasno je da bi trebalo iskopati žrtve iz najmanje 600 metara rova, ako u to ne ubrojimo onaj dio uz područje ograđenog dijela groblja u Dobravi. Pogrebno poduzeće Maribor iduće je godine ponovno pokušalo dobiti sredstva za iskop žrtava i uređenje rova te je na ministra za rad dr. Vladu Dimovskog adresiralo pitanje hoće li osigurati sredstva, s obzirom na to da ih društva i pojedinci iz Hrvatske te gradonačelnik Maribora neprestano ispituju kad će grobište biti uređeno.⁶⁴ Odgovor Ministarstva bio je predvidljiv. U proračunu je bilo premalo osiguranih sredstava za uređenje grobišta poratnih žrtava, samo 52 milijuna dinara, i jedva su bila dostatna za završetak središnjeg spomen-objekta u Teharjima kraj Celja. Njihove inicijative za sklapanje međudržavnoga sporazuma s Hrvatskom nisu bile prihvaćene, a gradskoj su općini čak cinično predložili neka, ako imaju tako dobre kontakte s hrvatskim društvima i državnim tijelima, za rješavanje ove problematike privuku interesente iz Republike Hrvatske, a da će oni sami preko Ministarstva vanjskih poslova ponovno pokrenuti inicijativu za sklapanje sporazuma.⁶⁵ Čini se da je u idućim danima gradonačelniku dano

⁶² SVG, arhiv Vladne komisije, Dopis predsednice HDPZ Kaje Pereković, 9. VIII. 1999.

⁶³ SVG, arhiv Vladne komisije, Dopis Franca Podrekarja, direktorja Pogrebnega podjetja Maribor, 24. VII. 2000.

⁶⁴ SVG, Dopis, 21. VI. 2001.

⁶⁵ SVG, Dopis gradonačelniku obćine Maribor, 11. VII. 2001.

obećanje o 20 milijuna dinara, budući da je bio pripremljen sporazum između Ministarstva za rad i Pogrebnog poduzeća. Prema sporazumu bi Pogrebno poduzeće u dužini 80 m protutenkovskog rova otkopalo površinski sloj zemlje, iskopalo nađene leševe, prebacilo ih na groblje i ondje čuvalo do konačne sahrane. Osim toga pripremili bi mjesto za pokop uz spomen-obilježje i uredili okolicu, rov poravnali i vratili ga u prvobitno stanje, a na želju Ministarstva pripremili komemoraciju.⁶⁶ Iz zapisnika Komisije za rješavanje pitanja prikrivenih grobišta vidljivo je da je pitanje uređenja područja protutenkovskog rova bilo na dnevnom redu u svibnju 2009., kada je Komisija zaključila da sredstva za uređenje ne iskoristi za otkup zemljišta od Gradske općine Maribor, nego da ih u dogovoru s općinom upotrijebi za uređenje spomen-parka, a da zemljišta ostanu u vlasništvu općine.⁶⁷

Izgradnja spomenika 2004. godine

Republika Slovenija prihvatila je 2003. Zakon o vojnim grobljima i zadatak njihova uređenja dodijelila Ministarstvu za rad. Osim toga na javnom natječaju izabrano je jedinstveno spomen-obilježje, i to brončano zvono, kojim bi se označila sva prikrivena grobišta. S obzirom na protivljenja zbog sadržaja natpisa – Zakon je naime predvidio natpis “Žrtve rata i poratnih pogubljenja” (*Žrtve vojne in povojnih usmrtitev*) – u razdoblju od 2003. do 2004. postavljeno ih je samo pet. Bila je predviđena promjena zakona i natpisa u neki s kojim bi se suglasile sve parlamentarne stranke. Promijenjeni natpis glasi “Žrtve rata i revolucionarnog nasilja”. Jedan od pet spomenika, onaj postavljen 2004. na zapadnoj strani autoceste, gdje je iskapanje završilo, navodi samo broj onih žrtava koje su bile ekshumirane 1999. godine.

Odluka o istraživanju protutenkovskog rova

S obzirom na to da, prema nalogu vlasti, grobišta sve do 1990. nisu smjela postojati, u skladu s time bila su neuređena i neoznačena. Tek 2000., napose 2001., stekli su se uvjeti da se pretpostavljene lokacije prikrivenih grobišta popišu, kartografiraju i evidentiraju prema jedinstvenoj metodologiji. No kod evidentiranja se postavilo pitanje vjerojatnosti, to jest potvrde da je na tom mjestu grobište s ljudskim posmrtnim ostacima. Zbog prikrivanja zločina i grobišta – mnoga su bila pretvorena u smetlišta – na brojnim evidentiranim mjestima bilo je potrebno sondiranjem, uvidom pod zemljani sloj, najprije nedvosmisleno potvrditi njihovo postojanje, ustanoviti veličinu na terenu i zatim ih urediti. Sve dotadašnje ekshumacije bile su posljedica slučajnih nalaza, najviše pri građevinskim intervencijama u prostor.

⁶⁶ SVG, Dopis, 23. 7. 2001 z nepodpisano pogodbo, št. 461-17-068/01-01.

⁶⁷ SVG, arhiv Vladne komisije, Zapisnik 19. seje Vladne komisije, 4. V. 2009, sklep št. 7.

Kad su 2006. u Sloveniji sazrele prilike i za temeljitija istraživanja prikrivenih grobišta, Vladina komisija dala je prednost sondiranju evidentiranih lokacija, a kod iskapanja je uvela arheološku i antropološku metodu, koje omogućuju da se dođe do što više identifikacijskih podataka o iskopanim žrtvama. U proljeće 2007. Vladina je komisija potvrdila program rada i istraga u Teznom dobila je prioritet i zato da se potvrdi ili odbaci teza da je u protutenkovskom rovu možda najveće prikriveno grobište u državi.

Za sondiranje (iskop zemljanog sloja do sloja u kojem se nalaze ljudski posmrtni ostaci) odlučili smo se da bismo na terenu odredili smjer nekadašnjeg protutenkovskog rova i utvrdili u kojoj je dužini napunjen leševima. Sondiranje je provedeno i zato što su ocjene o broju žrtava bile vrlo različite. Neki su navodili da su sve žrtve iskopane već 1999., dok su drugi spominjali čak od 60 do 80 tisuća žrtava. Nijedna od tih ocjena nije se temeljila na vjerodostojnim izvorima. Zato je istraživanje bilo potrebno ne samo zbog pijeteta, nego i zbog stručnih i znanstvenih mjerila.

Protutenkovski rov protezao se u dužini od više kilometara, od rijeke Drave do padina Pohorja, ali njegov smjer na terenu više nije bio vidljiv. Osim toga nije bilo jasno postoji li još neki dio rova koji su iskoristili za prikriveno grobište.

Tijek sondiranja

Za istraživanje su bila predviđena dva dana. Sondiranje je izvodilo Pogrebno poduzeće Maribor s malim rovokopačem te dvojicom radnika koji su ručno iskopavali od faze kad je bilo jasno da se iskop približava sloju ljudskih posmrtnih ostataka. Sondiranje su prvi dan koordinirano vodili predsjednik Vladine komisije Jože Dežman, viši kriminalistički savjetnik Glavne policijske uprave, vođa akcije "Pomirenje" (*Sprava*) Pavel Jamnik i vođa evidentiranja prikrivenih grobišta u Republici Sloveniji dr. sc. Mitja Ferenc. Drugog dana sondiranje je vodio Ferenc.

U dva dana, 8. i 9. kolovoza 2007., obavljeno je 14 sondaža, i to tako da je protutenkovski rov podijeljen u četiri dijela. Prvi se proteže od ruba šume na dobravskom groblju prema zapadu, tj. makadamskoj cesti koja ide usporedno s Ptujskom cestom; drugi se proteže zapadno od Ptujске ceste – od početka nasipavanja rova do dijela gdje su 1999. za vrijeme gradnje autoceste iskopali žrtve i gdje danas stoji brončani znak. Treći je dio onih 70 m već iskopanog područja gdje je cesta prešla grobište. Četvrti se dio proteže u šumu zapadno od autoceste do područja gdje približno 100 metara prije vodnog crpilišta leševima napunjen rov, prema svemu sudeći, prestaje.

U okviru prvog dijela rova obavljeno je sedam sondaža. Na početku šume na dobravskom groblju vidi se početak zatrpanog dijela rova. Prvo mjesto na kojem smo kopali bilo je 7 m od početka zatrpanog dijela rova. Ljudske smo kosti našli na dubini od 1,2 m. Kopali smo i na nezatrpanom dijelu rova, ali

tamo iskop nije potvrdio postojanje grobova. Sva sljedeća sondiranja izveli smo na trasi rova u smjeru prema zapadu. Druga je sondaža bila u blizini spomenika, 129 m udaljena od prve, treća 120 m od druge, neposredno pored službenog puta prema groblju. Uslijedile su četiri sondaže u manjim razmacima, od 37, 29, 28 i 39 m, i to zato što je bilo jedva moguće odrediti smjer rova na zaraslome terenu. U prvom dijelu rova izgubio se trag njegova toka i idućih smo tjedana još dva puta pokušavali naći nastavak zatrpanog dijela rova.

Istraživanje smo nastavili idućeg dana, 9. kolovoza. U drugom dijelu rova obavljene su tri sondaže. Prva, dužine od oko 7 m, od početka se proteže usporedo s autocestom prema jugozapadu, tj. prema spomeniku koji označava kraj iskopavanja 1999. godine. U usporedbi s drugim sondažama, kosturi nađeni sondažom broj 8 nisu bili vezani žicom, a nađeni predmeti dopuštaju pretpostavku da su žrtve bili ranjenici. Sondažu broj 9 iskopali smo 129 m dalje, na mjestu gdje preko trase rova prelazi šumska cesta, a sondažu broj 10 još 87 metara dalje.

Do točke koja označava kraj iskopavanja 1999. i gdje je nalazište posmrtnih ostataka već bilo evidentirano ostalo je još 95 metara. S obzirom na to da se tamo teren zbog velike količine nasutoga materijala izdiže nad okolinom, odlučili smo da ćemo ostatak dana nastojati ustanoviti postoji li grobište i na drugoj strani autoceste. Radovi su bili usporeni jer su ih ometali brojni predstavnici medija.

U četvrtom dijelu, dakle zapadno od autoceste, napravili smo četiri sondaže i naišli na posmrtnu ostatku na jednakoj dubini kao i kod prethodnih sondaža (br. 11 je bila 47 m od željezne ograde uz autocestu, na mjestu gdje je trasu prelazila šumska cesta, br. 12 je bila udaljena 79 m od prethodne, br. 13 – 57 m, br. 14 – 22 m). Koliko mogu procijeniti, broj kostura je manji pri kraju rova (sondaže 13 i 14). Sondažom obavljenom 13 m od zadnjeg mjesta na kojem su bili posmrtni ostaci nismo više naišli na kosture, kao ni na 10 m udaljenijem mjestu, gdje se smatralo da bi mogla prolaziti trasa rova.

940 m rova napunjenog leševima

Posmrtni su ostaci nađeni nakon svih četrnaest sondaža, i to na dubini od 1,2 do 1,7 m u metar debelom sloju. Širina zatrpanog rova je od tri do četiri metra. Na dnu rova grobno je polje uže, a prema površini šire. Istraživanje zemljanog sloja protutenkovskog rova pokazuje da se u dužini od 940 m mogu naći ljudski posmrtni ostaci. Iako izbjegavam procjene broja žrtava u pojedinačnim prikrivenim grobištima sve dok se ne provedu odgovarajuća istraživanja, već jednostavan matematički izračun i usporedba s iskopom iz 1999. omogućuju utemeljenu procjenu broja i to oko 15 000 žrtava. Ali broj, strukturu i nacionalnost sa sigurnošću bismo mogli ustanoviti nakon iskopa i analize nađenih predmeta i kostura. Na temelju sačuvanih predmeta iz 1999., koji su predstavljeni na izložbi i u knjizi *Prikrivo in očem zakrito*, te skupljene

dokumentacije procjenjujem da su žrtve u najvećem broju pripadnici oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Zasigurno su među žrtvama i pripadnici Crnogorske narodne vojske, tzv. crnogorski četnici, koji su bili uključeni u Hrvatske oružane snage, isto tako zarobljeni pokraj Bleiburga (Pliberka). U popisu koji je pripremila i objavilo udruženje “Otkrićemo istinu” među 5194 žrtve “velikog zbjega” ima i oko 130 imena kod kojih je kao mjesto smrti spomenut Maribor.⁶⁸ Vjerojatno je u protutenkovskom rovu i poneki pripadnik muslimanskih milicija, a ima i njemačkih vojnika te vojničkih struktura mađarske i albanske nacionalnosti koje su bile u sastavu hrvatske vojske (*Hungarista legion* i Skenderbegova legija). No ne stoji teza, koju je u pismu 1975. u listu *Večer* naveo Rudi Pušenjak Uragan, da je tamo pokopano 10 000 Kozaka koje je Crvena armija tobože prebacila iz okolice Graza (Gradec) i pobila u teznovskom rovu. Javno je o tome pisao umirovljeni visoki časnik slovenske vojske Janez J. Švajncer, optužujući da je 1999. javnosti prikazani znak hrvatske legije zapravo podmetnut kako bi se Hrvati prikazali kao žrtve u rovu.⁶⁹ Ta bi tvrdnja bila dobrodošla, jer u tom slučaju ni žrtve ni počinitelji ne bi bili pripadnici jugoslavenskih naroda i mogli bi poput Pilata oprati ruke od smaknuća u Teznom. Švajncer tvrdi i da bi se u rovu morale naći čahure i meci sovjetskih strojnica kalibra 7,62 mm.⁷⁰ Iako kod iskopavanja 1999. mecima nisu posvećivali nikakvu pozornost, iz analize stručnjaka sudske medicine razvidno je da su bili većeg promjera.

Pored rova su bili i krateri

S obzirom na to da u kolovozu 2007. pri sondiranju drugog dijela rova nismo bili sigurni gdje završava rov s posmrtnim ostacima žrtava, sondiranje smo ponovili 3. listopada iste godine i pokušali pratiti zatrpani dio rova. Na terenu je neprepoznatljiv i jako obrastao grmljem. Ustanovili smo samo nekoliko metara dužine, pa smo zbog toga, kao i zbog istrage drugih prikrivenih grobišta u blizini, prestali s daljnjim otkrivanjem nastavka rova.

Tijekom istraživanja u kolovozu 2007. domaćin nam je u neposrednoj blizini trase rova pokazao tri mjesta: zatrpane kratere od bombi i zatrpanu šljunčaru, u kojima bi, po svemu sudeći, trebali biti ostaci pobijenih žrtava. Pokazao nam je i jamu u kojoj su žrtve, prema tom svjedočenju, zbog pomanjkanja vapna prekrili katranom. Kratere, promjera oko 8 m, istražili smo 3. listopada 2007. i potvrdili postojanje grobišta. Kostii smo našli već 20 cm ispod površine.⁷¹ No na mjestu gdje je jama bila zasuta katranom nismo našli posmrtnu

⁶⁸ Savo GREGOVIĆ, *Pucaj, rat je završen. Zlim putem bratoubilaštva: slovenačko krvavo proljeće 1945*, Budva, 2009., 321.-527.

⁶⁹ Janez J. ŠVAJNCER, “Najveće morišče u Evropi”, *Delo*, 17. VIII. 2007., <<http://www2.scnr.si/Default.aspx>>.

⁷⁰ ISTI, pismo autoru, 10. VIII. 2007. ISTI, “Najveće morišče u Evropi”, *Delo*, 11. VIII. 2007., <<http://www2.scnr.si/Default.aspx>>.

⁷¹ Dr. Petra LEBAN-SELJAK, “Antropološka analiza kostnih ostankov iz sond u Teznom”, 8.

ostatke. Policija je o rezultatima obavijestila Okružno državno tužiteljstvo u Mariboru i tamošnjeg istražnog suca Marka Bezjaka.⁷²

Dogovor o uređenju

Prikriveno groblje u Teznom i sva do sada evidentirana grobišta, u kojima vjerojatno leže i osobe hrvatske nacionalnosti, kao i već iskopani posmrtni ostaci, čekaju da se obje države dogovore o tome kako će ih urediti. Više od 130 evidentiranih prikrivenih grobišta s hrvatskim žrtvama diktira potrebu o sklapanju sporazuma. Iako je do konkretnih djela još dugačak put, nadu budi činjenica da su nakon višegodišnjeg čekanja nadležne ministrice Republike Slovenije i Republike Hrvatske, Marjetka Cotman i Jadranka Kosor, 12. svibnja 2008. potpisale Sporazum između Vlade Republike Slovenije i Vlade Republike Hrvatske o uređenju vojnih groblja. Sporazum predviđa i određuje uvjete prema kojima država potpisnica na području druge države može dodatno urediti, iskopati i prekopati posmrtni ostatke žrtava rata iz vojnih groblja. Iako je potpisan prije četiri godine, države potpisnice još ga nisu ratificirale i zato je ostao mrtvo slovo na papiru. Uz obavijest da su ministrice potpisale sporazum, u medijima su se pojavile i negativne reakcije, jer mi Slovenci tobože nemamo ništa sa smaknućima Hrvata. Iako je javnost o istragama i okolnostima zločina u Teznom obaviještena od strane brojnih medija i stručnih članaka, iznenađujuća je tvrdnja predsjednika slovenske boračke organizacije Janeza Stanovnika da su u masovnoj grobnici u Teznom pokopani vojnici koji su pali u završnim borbama.⁷³ Da to nije točno potvrđuje prije navedeni podatak da su kosti žrtava, ruke i noge, povezane žicom. Osim toga, na temelju mišljenja sudsko-medicinskih stručnjaka proizlazi da su žrtve umrle zbog prostrijelnih rana na mjestu ukopa. Uz leševe su nađene i čahure metaka za ručno vatreno oružje.⁷⁴

Dakako, činjenica je da su operativno smaknuća Hrvata nakon završetka rata u najvećoj mjeri izvodile jedinice svih četiriju jugoslavenskih armija, koje su potkraj rata djelovale (čistile) na slovenskom području. No to je bilo učinjeno uz znanje i pomoć slovenskih jedinica i tijela. Konačno, država na čijem se teritoriju nalaze vojna groblja druge države mora ta groblja označiti s obzirom na odredbe Ženevske konvencije.

Za ukop posmrtnih ostataka iz različitih prikrivenih grobišta u Štajerskoj i iz drugih područja u Sloveniji Ministarstvo za rad sagradilo je 28. listopada

X. 2007. (u posjedu autora).

⁷² PU Maribor, Poročilo št. 2310-121/2006-23 (#F312-04)-26, 24. X. 2007.

⁷³ Vidi članke na mrežnom portalu Znanstvenog centra za nacionalno pomirenje (Študijski center za narodno spravo): <<http://www2.scnr.si/Default.aspx>. Mitja Ferenc>, "Prikrivo grobišče Tezenski gozd", *Brez reza*, TVS, 9. X. 2007.

⁷⁴ Citat izjave Janeza Stanovnika, predsjednika ZZB-a u članku Ranke Ivelje, "Kaj je vedel Tito?", *Dnevnik*, Objektiv, 17. V. 2008., 7., "Ti okupatorjevi sodelavci so padli u bojih s partizanskimi enotami od vsepovsod, zakaj naj bi mi zdaj to raziskovali in sprejemali odgovornost za njihovo smrt!?"

2008. na dobravskom groblju, u neposrednoj blizini spomenika i rova, kosturnicu za čuvanje nađenih posmrtnih ostataka žrtava iz prikrivenih grobišta. Kosturnica je zamišljena i opremljena tako da su u njoj moguća daljnja istraživanja i pregled posmrtnih ostataka od strane antropologa i arheologa. Izgradnja je koštala 291.000 eura. Sav novac dalo je Ministarstvo za rad, a općina se pobrinula za zemljište.⁷⁵

U budućnosti nas čeka odgovor na pitanje što učiniti s rovom punim leševa koji je zbog zaraslosti teško dostupan i prohodan. Ekshumacija bi u sadašnjim uvjetima bila (pre)velik zalogaj, pa bi možda bilo pametnije ovo područje urediti kao spomen-park, izgraditi staze i postaviti informativne ploče. Inače, slovenska je vlada 6. rujna 2007. odlučila da će urediti spomen-park, ali na početak uređenja čekamo još od 1999., napose nakon 2007., otkad nam je nešto preciznije poznat opseg grobišta, kao i procjena broja žrtava u njemu.

Preveo: dr. sc. Zdenko Radelić

⁷⁵ STA, "V Mariboru odprli kostnico za hrambo posmrtnih ostankov žrtev povojnih pobojev", 28. X. 2008., <<http://www2.scnr.si/Default.aspx>>.

SUMMARY

TEZNO – THE BIGGEST HIDDEN MASS BURIAL SITE IN SLOVENIA. ON THE RESEARCH OF THE HIDDEN BURIAL SITE IN THE ANTITANK DITCH IN TEZNO (MARIBOR)

During May of 1945 Slovenian town of Maribor was location of several centers where captured and repatriated members of the Armed forces of the Independent State of Croatia were concentrated. From these centers prisoners were taken by trucks to various locations where they were shot. The most widely used of the location was a former antitank ditch in Tezno. The ditch was several kilometers long and stretched from the river Drava to the slopes of mountain Pohorje. Today the exact location of the complete trench cannot be completely established and it can also not be exactly established what amount of the former trench were used to bury executed prisoners. In 1999, during the construction of highway near Maribor, the construction workers found the human remains. From the part of the former trench, stretching along 70 meters, remains of 1179 persons were excavated. That would mean that approximately 17 persons were buried along each meter of the trench. At that time there was no other research dealing with this burial site and there were conflicting information about the number of persons buried at that location. In order to gain more complete information Slovenian government's commission for hidden burial sites decided to continue research in Tezno in 2007. Probing was conducted and it was established that the former antitank ditch is filled with human remains along the length of 940 meters (!). Mathematical calculation can bring us to an estimate that around 15000 persons were buried in the trench. According to this estimate Tezno is the biggest of all of 600 locations in Slovenia that are known as hidden burial sites. Available documents and testimonies can give us at least a partial reconstruction about the mass executions in Tezno. Executions were conducted by 15. Majevisa brigade and 6. Eastern-Bosnian brigade of the 17. Eastern-Bosnian division of the III. Yugoslav army. Executions began on May 20 and were finished on May 26, 1945. Available data also give information on how the executions were carried out, on the number of executed persons and their nationality. It is also obvious that Yugoslav army tried to conceal the executions and burial site from American and British reconnaissance airplanes that flew over Maribor area. All the available data prove that executions were not an act of spontaneous revenge against the crimes previously committed by members of Croatian Armed Forces. Instead it was a well planned and thoroughly conducted execution of prisoners of war. Decision to execute the prisoners was previously made by communist and state authorities of the new Yugoslav state and its technical realization was organized by heads of new Yugoslav state security police (*Odjeljenje zaštite naroda, Ozna*) several weeks before the final battles of World War II. It is now known that the 1. Yugoslav army organized a special centre with several officers of Ozna. It can be safely assumed that other Yugoslav armies (2nd, 3rd and 4th) also

organized such special centre. This centre with Ozna officers had to interrogate all the prisoners and to divide them into those who would be escorted to prison camps and those that should be executed. 1. Yugoslav army alone executed around 10.000 prisoners in the vicinity of Celje and Zagreb. From the available documents it is clear that the guidelines were to execute all Ustasha and members of SS-troops, as well as officers of Croatian Home Guards. Communist party and Ozna also gave directions that individual Home Guard officers should not be executed, obviously because they previously cooperated with the Partisan movement. According to the decision of the Slovenian government the hidden mass burial site at Tezno should become memorial park, as well as more than 130 other discovered mass burial sites that include remains of executed Croats. This decision waits for the realization of the agreement signed between Slovenian and Croatian authorities in 2008 dealing with the arrangement of military cemeteries.

Key words: World War II, Slovenia, Maribor, Tezno, Department for the protection of people, Post-war mass executions, Hidden burial sites